

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний аерокосмічний університет ім. М.Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»

Гуманітарно-правовий факультет

Кафедра психології

Кваліфікаційна робота

(тип кваліфікаційної роботи)

Магістр

(освітній ступінь)

на тему «Психологічні особливості батьківсько-дитячих відносин у родинях
дівчат підлітків з самопошкодженнями»

ХАІ.704.7-96п1.24О.053.10693536 КР

Виконав: здобувач (ка) б курсу групи №7-96п1

Галузь знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»

(код та найменування)

Спеціальність 053 «Психологія»

(код та найменування)

Освітня програма «Психологічне консультування та
психотерапія»

(найменування)

Дарина САБУРОВА

(ім'я та прізвище здобувача (ки))

Керівник: Андрій ХАРЧЕНКО

(ім'я та прізвище)

Рецензент: Дмитро ПРИХОДЬКО

(ім'я та прізвище)

Харків – 2024

Міністерство освіти і науки України
Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»

Факультет Гуманітарно-правовий факультет

Кафедра психології

Рівень вищої освіти другий магістерський

Галузь знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»
(код і найменування)

Спеціальність 053 «Психологія»
(код і найменування)

Освітня програма «Психологічне консультування та психотерапія»
(найменування)

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

Юрій ГУЛИЙ

(підпис)

(ім'я та прізвище)

«10» січня 2024 р.

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ

Сабурова Дарина Олегівна
(прізвище, ім'я та по батькові)

1. Тема кваліфікаційної роботи «Психологічні особливості батьківсько-дитячих відносин у родині дівчат підлітків з самопошкодженнями»

керівник кваліфікаційної роботи Харченко Андрій Олександрович, канд. психол. наук, доцент кафедри 704

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом Університету №2043-уч від «27» листопада 2023 року.

2. Термін подання здобувачем кваліфікаційної роботи «10» лютого 2024 р.

3. Вихідні дані до роботи виявити психологічні особливості батьківсько-дитячих відносин у родині дівчат підлітків з самопошкодженнями

1. 4. Зміст пояснювальної записки (перелік завдань, які потрібно розв'язати) провести аналіз сучасної наукової літератури, стану та тенденцій розвитку психологічних досліджень батьківсько-дитячих відносин в сім'ях дітей з СП; проаналізувати психологічні особливості ставлення батьків до дітей з СП та до сімейної ролі; виявити закономірності стилів виховання батьків дівчат підлітків з СП та без СП; виявити психологічні особливості сприйняття дівчат підлітків з СП та без СП ролі батьків в родині; проаналізувати ставлення дівчат підлітків з СП та без СП до поведінки батьків; порівняти особистісну та реактивну тривожності у батьків та у дівчат підлітків з СП та без СП.

5. Перелік графічного матеріалу: _____

Рис. 8 шт.

Табл. 7 шт.

6. Консультанти розділів кваліфікаційної роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
1	Харченко А.О. по наказу Університету №2043-уч від «27» листопада 2023 року	22.09.23-	15.10.23
2	Харченко А.О. по наказу Університету №2043-уч від «27» листопада 2023 року	18.10.23	23.10.23
3	Харченко А.О. по наказу Університету №2043-уч від «27» листопада 2023 року	14.12. 23	20.12.23

Нормоконтроль _____ Світлана КУЗЬМІНОВА «10» січня 2024 р.
(підпис) (ім'я та прізвище)

7. Дата видачі завдання «10» вересня 2023 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ п/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів кваліфікаційної роботи	Примітка
1.	Затвердження теми, мети та завдань роботи.	10.09.23-17.09.23	
2.	Складання плану роботи.	18.09.23-21.09.23	
3.	Аналіз літературних джерел. Написання першого розділу роботи.	22.09.23-15.10.23	
4.	Планування дослідження та підбір методик. Написання другого розділу роботи.	18.10.23-23.10.23	
5.	Проведення дослідження.	24.10.23-31.11.23	
6.	Статистична обробка отриманих даних.	01.12.23-13.12.23	
7.	Написання третього розділу роботи.	14.12. 23-20.12.23	
8.	Написання загальних висновків по роботі та оформлення тексту роботи.	21.12. 23–25.12.23	
9.	Передзахист.	26.12.2023	
10.	Внесення коректив до роботи.	27.12.23-30.12.23	
11.	Оформлення та підписання відповідної документації(висновок керівника, висновок кафедри, рецензія та довідка на предмет наявності порушень академічної доброчесності).	02.01.24-06.01.24	
12.	Підготовка електронної презентації та тексту доповіді.	07.01.24-09.01.24	
13.	Строк подання здобувачем роботи на кафедру.	10.01.24	
14.	Захист.	16-19, 22.01.24	

Здобувач

(підпис)

Дарина САБУРОВА
(ім'я та прізвище)

Керівник кваліфікаційної роботи

_____
(підпис)

Андрій ХАРЧЕНКО
(ім'я та прізвище)

Реферат

Кваліфікаційна робота: 73 с., 7 табл., 8 рис., 2 дод., 38 джерел.

Ключові слова: БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧІ ВІДНОСИНИ, ДОСЛІДЖЕННЯ, ДІВЧАТА, ПІДЛІТКИ, РОДИНА, САМОПОШКОДЖЕННЯ, СТИЛЬ ВИХОВАННЯ.

Об'єкт дослідження - батьківсько-дитячі відносини.

Предмет дослідження - психологічні особливості батьківсько-дитячих відносин у родинях дівчат підлітків з самопошкодженнями.

Мета роботи - виявити психологічні особливості батьківсько-дитячих відносин у родинях дівчат підлітків з самопошкодженнями.

Методи дослідження: теоретичний аналіз сучасної літератури, емпіричні дослідження, а саме тест «Рарі батьківсько-дитячі відносини» Е.С. Шефера та Р.К. Белла, опитувальник батьківського ставлення за А.Я. Варгою та В.В. Століним, арт-техніка «Живий дім» Н. Кедрової, тест «Поведінка батьків і ставлення підлітків до них» за Е. Шафером, методика діагностики самооцінки Ч.Д. Спілберга та Ю.Л. Ханіна.

Висновки: проаналізовано сучасну наукову літературу та емпіричними методами дослідження виявлені психологічні особливості батьківсько-дитячих відносин у родинях дівчат підлітків з самопошкодженнями.

Abstract

Qualification work: 73 p., 7 tabl., 8 figs., 2 app., 38 sources.

Keywords: ADOLESCENTS, FAMILY, GIRLS, PARENT-CHILD RELATIONS, PARENTING STYLE, RESEARCH, SELF-HARM.

The object of the research is parent-child relations.

The subject of the research is psychological features of parent-child relations in the families of adolescent girls with self-harm.

The purpose of the work is to reveal the psychological characteristics of parent-child relationships in the families of adolescent girls with self-harm.

Research methods: theoretical analysis of modern literature, empirical research as the test "Pari parent-child relations" by E.S. Schaefer and R.K. Bell, questionnaire of parental attitude according to A.Y. Varga and V.V. Stolin, the art technique "Living House" by N. Kedrova, the test "Parents' behavior and the attitude of teenagers towards them" by E. Shafer, the diagnostic method of self-esteem by C.D. Spielberg and Y.L. Khanin.

Conclusions: modern scientific literature was analyzed and psychological features of parent-child relationships in the families of adolescent girls with self-harm were identified using empirical research methods.

ЗМІСТ

ВСТУП	3	
Розділ 1	БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧІ ВІДНОСИНИ У РОДИНАХ ПІДЛІТКІВ З САМОПОШКОДЖЕННЯМИ (СП)	5
1.1	Поняття СП та підходи вивчення цього феномену	6
1.2	Аналіз сучасних досліджень факторів виникнення СП у підлітків ...	10
1.3	Стилі виховання	14
1.4	Аналіз реакції батьків на СП та впливу цієї реакції на батьківсько- дитячі відносини	19
1.5	Рекомендації щодо сприйняття батьками СП у підлітків	20
1.6	Аналіз психологічних особливостей сімей із підлітками з СП	22
Розділ 2	ПРОЦЕДУРА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	28
2.1	Опис процедури дослідження та характеристики вибірки	28
2.2	Методи дослідження	34
Розділ 3	ЕМПІРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАКОНОМІРНОСТЕЙ БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧИХ ВІДНОСИН У РОДИНАХ ДІВЧАТ ПІДЛІТКІВ З СП	45
3.1	Особливості ставлення батьків до дітей з СП та до сімейної ролі	45
3.2	Виявлення закономірностей стилів виховання батьків дівчат підлітків з СП та без СП	50
3.3	Особливості сприйняття дівчат підлітків з СП та без СП ролі батьків в родині	55
3.4	Аналіз ставлення дівчат підлітків з СП та без СП до поведінки батьків.....	60
3.5	Порівняння особистісної та реактивної тривожності у батьків та у дівчат підлітків з СП та без СП	64
ВИСНОВКИ	68	
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ	70	
ДОДАТКИ	74	

ВСТУП

Актуальність роботи: самопошкодження (далі СП) у дівчат підлітків є дуже поширеним явищем і вражає більше людей, ніж можна уявити. Згідно з дослідженнями американських вчених близько 13% підлітків завдають собі шкоди. Австралійське дослідження психічного здоров'я та добробуту дітей і підлітків повідомляє, що приблизно 11% молодих людей у віці від 12 до 16 років завдавали собі шкоди без наміру самогубства протягом 12 місяців.

Багато вчених проводять дослідження цієї теми, водночас досі не розроблені чіткі рекомендації стосовно виховання дітей, щоб не допустити СП. Нажаль, в нашій країні не проводяться дослідження цієї теми на достатньому та необхідному рівні, але західні вчені та науковці, такі як Мерілі Стронг, Армадо Фавацца та Карл Меннінгер активно вивчають дану тему.

Таким чином, тема СП дуже актуальна в наші часи, не достатньо вивчається та потребує більшої уваги, аніж ми зараз маємо. Без знання факторів, які призводять до СП та виявлення глибинних причин такої поведінки, неможливо розробити рекомендації для запобігання СП.

Також важливо зазначити, що має місце протиріччя, батьки звертаються до психологів з проханням допомогти дитині, виявляючи порізи на тілі, але без зміни атмосфери в домі, без корекції виховання та відношення батьків до дитини не можливо надати дитині повноцінну допомогу. Велика кількість батьків дітей із СП вважають, що їх діти якісь не правильні і що вони, батьки, не мають до цього жодного відношення. Однак, тільки виявивши психологічні особливості батьківсько-дитячих відносин у родинях дівчат підлітків з СП та працюючи одразу і з батьками і з дитиною можна досягти позитивного результату.

Об'єкт дослідження: батьківсько-дитячі відносини.

Предмет дослідження: психологічні особливості батьківсько-дитячих відносин у родинях дівчат підлітків з самопошкодженнями.

Мета роботи: виявити психологічні особливості батьківсько-дитячих відносин у родинях дівчат підлітків з самопошкодженнями.

Завдання дослідження:

2. Провести аналіз сучасної наукової літератури, стану та тенденцій розвитку психологічних досліджень батьківсько-дитячих відносин в сім'ях дітей з СП.
3. Проаналізувати психологічні особливості ставлення батьків до дітей з СП та до сімейної ролі.
4. Виявити закономірності стилів виховання батьків дівчат підлітків з СП та без СП.
5. Виявити психологічні особливості сприйняття дівчат підлітків з СП та без СП ролі батьків в родині.
6. Проаналізувати ставлення дівчат підлітків з СП та без СП до поведінки батьків.
7. Порівняти особистісну та реактивну тривожності у батьків та у дівчат підлітків з СП та без СП.

Методи дослідження: теоретичний аналіз сучасної літератури, емпіричні дослідження, а саме психологічні методики: методика діагностики батьківських відносин - тест «Рагі батьківсько-дитячі відносини», автор Е.С. Шефер та Р. К. Белл, адаптована Т.В. Нещерет; опитувальник батьківського ставлення за А.Я. Варгою, та В.В. Століним, арт-техніка «Живий дім» Н. Кедрової, тест «Поведінка батьків і ставлення підлітків до них» за Е. Шафером, методика діагностики самооцінки Ч.Д. Спілберга та Ю.Л. Ханіна.

Результати дослідження оброблялись за допомогою програми Excel. Тестування проводились онлайн, з використанням Google-форм, які надавались у вигляді посилань та в яких було роз'яснено інструкції щодо проходження тестування.

Опис вибірки: було сформовано вибірку для дослідження, яка складалась із 120 осіб та була розділена на чотири досліджувані групи, а саме 30 дівчат підлітків з СП, 30 дівчат підлітків без СП, 30 батьків дівчат підлітків з СП та 30 дівчат підлітків без СП.

РОЗДІЛ 1 БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧІ ВІДНОСИНИ У РОДИНАХ ПІДЛІТКІВ З САМОПОШКОДЖЕННЯМИ

Самопошкодження – це не спроба самогубства чи заклик до уваги. Часто це може бути способом впоратися з непереборними й тривожними думками чи почуттями. До СП слід ставитися серйозно, якою б не була його причина. За умови належної допомоги та підтримки більшість дітей, які завдали собі шкоди, можуть повністю одужати.

Немає такого поняття, як типовий підліток, який завдає собі шкоди. Самопошкодження – це те, що може торкнутися будь-кого. Сучасні дослідження показують, що більшість почали завдавати собі шкоди приблизно у 12 років. Хоча будь-хто може постраждати від СП, деякі підлітки більш схильні завдавати собі шкоди через події, які трапилися в їхньому житті – атмосфери, де вони живуть, події з друзями, родиною чи в школі, або їх поєднання. Це означає, що деякі молоді люди більш схильні до ризику СП, ніж інші.

Дівчата ростуть без батьківської підтримки, їм нема до кого звернутись, бо вони бачать заклопотаність матерів та інколи навіть відчувають провину, що додають проблем мамі фактом своєї присутності. В свою чергу батьки і самі не повністю справляються з викликами життя, що накладає на дітей свій відбиток.

Окрім того, що не всі в змозі впоратись з викликами, які ставить перед ними повсякденне життя, зараз ми зустрілись з викликом під назвою війна. Деякі підлітки перестають бачити своє світле майбутнє, їхня тривожність стає фоною. Хтось переїхав в інші країни та стикається з питаннями адаптації, хтось залишається під обстрілами і стикається з питаннями безпеки. Це все виклики, які важко піддаються рішенню дорослій людині, а тим паче важко сприймаються підлітками. Багато батьків опинились на війні, і діти ростуть в фактично неповних сім'ях. Зросла кількість розлучень. Це все фактори, які сприяють розвитку самопошкодження. Крім того, соціальні мережі пропонують спеціальні групи, в яких таке відношення до свого тіла заохочується.

Сучасні американські та європейські психологи, психотерапевти та психіатри звертають увагу на те, що у своїй практичній роботі їм все частіше доводиться стикатися з проблемою самопошкодження дітей та підлітків. Дана модель поведінки не нова для підліткового віку, але вона все більше турбує та лякає батьків, педагогів та психологів. На жаль, у нашій країні, досліджень пов'язаних з даною проблематикою, що пояснюють сутність і механізми СП вкрай недостатньо. Західні психологи, такі як Саллі Макманус, Девід Ганнелл, Клаудія Купер, Траолах Бруга, Пол Е. Беббінгтон та Луїза М. Говард проводять дослідження в даному напрямку, але вони носять більше клінічний характер.

Довгий час СП зводили до простих проявів, таких як розтин вен, та невірно ідентифікували СП, а саме як спробу самогубства. СП вважалось симптомом прикордонного розладу особистості, давались невірні трактування в засобах масової інформації та СП невірно сприймали в суспільстві. В результаті з'явилося безліч міфів, хибних трактувань і неефективних форм надання допомоги при зіткненні з подібними симптомами.

Щоб правильно визначати мішені роботи і вміти справлятися з власною тривогою і страхами, що заважають ефективно надавати психологічну допомогу, фахівцям важливо розуміти механізми виникнення та протікання СП.

1.1 Поняття СП та підходи вивчення цього феномену

Під СП розуміють ряд дій аутоагресивного характеру, спрямованих на свідоме завдання фізичної шкоди своєму тілу, що має малу ймовірність летального результату, соціально неприйнятне за своїм характером. СП робиться з метою зменшити та/або впоратися з психологічним дистресом.

СП – це поняття, яке охоплює широке коло дій, пов'язаних з навмисним фізичним пошкодженням власного тіла. Ці дії можуть керуватися як патологічними, так і не патологічними механізмами, виступати як симптом або наслідки, бути частиною культурних і соціальних церемоній, брати участь в

ідентифікаційних процесах, пов'язаних з віком, гендером, соціальним та культурним оточенням [15].

У західній психології для позначення поведінки, спрямованої на заподіяння людиною навмисної шкоди власному тілу, використовують наступні терміни:

- self-destructive behaviour - самодеструктивна, аутодеструктивна, аутоагресивна, саморуйнівна поведінка;
- self-injury (SI), self-harm (SH) – самопошкодження;
- self-inflicted violence (SIV) - завдане собі насильство;
- self-mutilation (SM) – самокалічення;
- self-injurious behavior (SIB) - самопошкоджуюча поведінка [17].

Карпець Я. виділяє різноманітні види та форми поведінки, спрямованої на заподіяння шкоди своєму тілу. До них відносять: порушення харчової поведінки (анорексія та булімія); нанесення татуювань, пірсингу; вчинення ряду нав'язливих дій: вонихотілломанії (руйнування нігтів і навколонігтьових валиків), оніхофагії (обкушування нігтів та навколонігтьових валиків), аутодепіляції - трихотілломанії (висмикування волосся) з можливою подальшою трихофагією (поїдання волосся), дерматотиломанії (щипання); порізи себе гострими предметами, подряпання шкіри; розчісування ран, виразок, швів, родимих плям; перфорація частин тіла з поміщенням в отвір сторонніх предметів; удари кулаком і головою об предмети і самопобиття (частіше - кулаком, проводом); уколи (шпильками, цвяхами, дротом, пером ручки та ін.); самоопіки (частіше - сигаретою); неповне самозадушення (без бажання посилення статевого збудження чи досягнення сексуального задоволення); вивих суглобів пальців; кусання рук та інших частин тіла (частіше – губ, язика); зловживання алкоголем, лікарськими засобами та наркотиками (з отруєнням та передозуванням без суїцидального наміру); ковтання корозійних хімікатів, батарейок, булавок [5].

Мерілі Стронг виділяє дві основні категорії СП:

- 1) СП, які обумовлені культурним укладом (ритуали, звичаї);
- 2) девіантно-патологічні або аномальні СП, до яких відносить: значні, стереотипні, поверхнево-помірні (компульсивні, епізодичні, повторювані) [19].

Значне СП відноситься до рідкісних дій, таких як енуклеація (видалення) ока, кастрація, ампутація кінцівки. Найчастіше воно є супутньою ознакою психозу (гострого психотичного епізоду, шизофренії, маніакального синдрому, депресії), гострої алкогольної або наркотичної інтоксикації. Інколи пацієнти пояснюють таку поведінку релігійними або сексуальними мотивами [17].

Стереотипні СП характеризується монотонно повторюваними і ритмічними діями, наприклад, коли людина б'ється головою, б'є руками і ногами, кусає себе. Зазвичай неможливо розпізнати символічний зміст або будь-яку змістовність у подібній поведінці. Найчастіше стереотипні СП зустрічається у людей з помірною чи сильною затримкою у розвитку, а також при аутизмі та синдромі Туретта.

Найбільш поширеним типом СП, що зустрічається по всьому світу, є поверхнево-помірні СП. Найчастіше вони починаються в підлітковому віці і включають такі дії, як видирання волосся, розчісування шкіри, кусання нігтів, які відносяться до компульсивного підтипу, різання шкіри, припікання, втикання голочок, ламання кісток і перешкодження загоєнню ран, які відносяться до епізодичного і повторюваного підтипів.

Різання і припікання шкіри - найбільш поширені типи СП і можуть бути симптомами або ж супутніми ознаками ряду психічних розладів, таких як прикордонний, мімічний і антисоціальний розлади особистості, посттравматичний, дисоціативний розлади та розлади харчової поведінки [8].

Згідно Глассмана Л.Г., акти СП зустрічаються як при нормальному, так і при порушеному психічному розвитку, при різних формах психічних розладів та соматичних захворювань [3]. СП зустрічається в різних вікових та соціальних групах. Це можуть бути як діти, так і дорослі, чоловіки і жінки, самотні та люди з благополучних сімей, безробітні та успішні в бізнесі, емоційні та зовні спокійні. Об'єднує всіх - невміння говорити про свої почуття і переживання або небажання робити це через страх бути незрозумілими, тому дана поведінка досить довго ховається від оточуючих і носить повторюваний характер.

Навколо СП існує достатня кількість міфів. Поширеним є міф про те, що, якщо людина завдає собі фізичні ушкодження, вона обов'язково є або мазохістом,

або суїцидентом. Як у суспільній, так і в професійній свідомості СП досить довгий час вважалося різновидом суїцидальної поведінки. І тільки в 1938 році Карл Меннінгер в книзі «Війна з самим собою», розділивши СП на чотири категорії:

- невротичні;
- психотичні;
- органічні;
- релігійні.

Він писав про СП, як про спробу самозцілення, в якій суїцидальний імпульс спрямований на частину тіла, а не на все тіло. К. Меннінгер вважав, що локальне саморуйнування є частковим суїцидом, який допомагає людині запобігти повного суїциду [11].

СП та суїцидальна поведінка мають як загальні, так і різні ознаки. І та й інша форми поведінки обумовлені наявністю внутрішньоособистісного конфлікту, сформованого під впливом зовнішніх ситуаційних факторів або у зв'язку з появою психопатологічних розладів. СП так само, як і суїцидальна поведінка має свою передісторію повну глибокого душевного болю, на звільнення або зменшення якого і спрямовані СП дії. Як правило, люди, які завдають собі каліцтва, не ставлять собі за мету відхід з життя в даний момент. Причина, через яку вони це роблять, криється в іншій площині їхнього життя.

Армадо Фавацца вважав, що СП приносить тимчасове полегшення при безлічі симптомів, таких як тривожність та деперсоналізація. Людина, яка завдає собі порізи, на думку А. Фавацца, виробляє примітивну хірургію на собі, що завершується матеріальним доказом лікування [33].

СП по А. Фавацца - це порушення вольового контролю, синдром, завдяки якому акти СП стають повторюваними відповідями на неспокійні психологічні симптоми або події навколишнього світу. СП виступає як болюча форма самодопомоги, що дають швидке, але тимчасове полегшення при таких станах, як наростаюча тривожність, деперсоналізація, нав'язливі думки і сильні, але не стійкі емоції. Коли від таких епізодичних моделей поведінки стає неможливо відволіктися і вони повторюються знову і знову, вони набувають власного життя, і

починають становити те, що називають синдромом повторюваних СП. Люди, які завдають повторювані СП не хочуть померти, проте можуть впасти у депресію і бути на межі суїциду, тому що не здатні контролювати СП і відчувають, що ніхто насправді не розуміє, через що вони проходять [8]. Таким чином, СП, як правило, не пов'язане зі спробою самогубства, хоча серед суїцидентів досить часто зустрічаються особи з попереднім СП.

Існує ряд помилок, пов'язаних з СП підлітків. Поширеним є уявлення про те, що дана поведінка є засобом залучення уваги. В той же час і практика, і дослідження показують, що більшість підлітків, схильних до СП, не схильні демонструвати свою поведінку і її сліди іншим, вони завдають пошкодження там, де їх ніхто не побачить, носять одяг із довгими рукавами, вигадують різні пояснення своїх ран та шрамів.

Існує думка, що СП використовується для маніпуляції оточуючими. Інколи, деякі підлітки використовують подібну поведінку, щоб домогтися потрібної реакції від конкретних людей - батьків, знайомих, але в більшості випадків нанесення пошкоджень відбувається наодинці і ретельно ховається. Скоріше це спроба щось сказати, а не маніпулювати.

Ще один міф, це думка, що ті, хто займається СП - психи, і їх треба лікувати, так як вони можуть бути небезпечні для себе і для суспільства. Дійсно, іноді люди з психічними розладами завдають собі пошкодження, але зовсім не обов'язково, що всі люди, які вирішують психологічні проблеми шляхом СП страждають на розлад психіки і небезпечні для суспільства. Як правило, основним мотивом є бажання впоратися з душевним болем, зі своїми почуттями, емоціями, а не завдати шкоди іншим.

1.2 Аналіз сучасних досліджень факторів виникнення СП у підлітків

За визначенням Організації Об'єднаних Націй підлітковий вік – це віковий період з 10 до 19 років, згідно закону України «Про охорону дитинства» підлітковий вік – від 10 до 18 років. Саме на цей віковий період відзначається

найвищим рівнем СП. Пік припадає на 11–16 років у дівчат та 12–18 років у юнаків. Зростання проявів даного типу поведінки в підлітковому середовищі фахівці пояснюють специфікою дорослішання сучасних підлітків, обумовленої інтенсивним розвитком і впливом інформаційно-комунікаційних технологій, посиленням соціального інтересу до культурно-санкціонованих форм ризикованої поведінки [14].

Берегова Н.П. зазначає, що найбільш поширеними формами СП серед підлітків є самопорізи (до 60%), дряпання або стискання кулаків до кровотечі (близько 50%), розчісування шкіри до крові (30%), сковирування болячок (20%), самоудари по тверді поверхні (35%), отруєння (10%), припікання шкіри (5%) [1].

Основними маркерами СП можуть бути множинні шрами, свіжі порізи, подряпини, перебинтовані руки, одяг тільки з довгими рукавами, навіть влітку, часте замикання у ванній кімнаті. На вербальному рівні - часте повідомлення (як правило, батькам) про безнадійність, власну нікчемність, непривабливість, ненависть до себе. На поведінковому рівні - часті перепади настрою, емоційна холодність, відстороненість, апатія, самотність.

Основні питання, що виникають при аналізі СП, це чому підліток це робить, яка мета та які причини такої поведінки. Стороннім людям, батькам та іншому оточенню незрозуміло, навіщо свідомо і з доброї волі завдавати собі болю і робити з собою щось, що може залишити сліди на тілі. Зіткнувшись з цією формою поведінки, більшість оточуючих людей реагують переляком, або відразу видають готові псевдопсихологічні пояснення про ненормальність, про мазохізм, про якісь жахливі комплекси і т. д.

Польська Н.А. розглядає механізм СП через сукупність наступних блоків-факторів:

- статеві (стать, вік);
- соціальні (соціальне неблагополуччя, неформальна субкультура, ідентифікація, шкільний булінг);
- когнітивно-емоційні (емоційний інтелект, копінг-стратегії, алекситимія);
- особистісні (я-концепція, ворожість, тривожність, нейротизм) [15].

Як базові соціальні фактори, що запускають СП прийнято розглядати емоційне, фізичне або сексуальне насильство; сімейну ворожість та постійну критику з боку батьків; смерть або розлучення у сім'ї; самотність та проблеми у сімейних чи подружніх відносинах; сімейні аутодеструктивні патерни; проблемні відносини з однолітками, булінг; наявність СП патернів поведінки в референтній групі.

Також, важливо відмітити такі фактори, як недостатнє розуміння і вираження свої емоцій підлітком, високий рівень негативних емоцій, схильність до придушення негативних почуттів та думок, знижена толерантністю до стресу та негативних емоційних станів.

До групи ризику відносяться підлітки, які страждають різними формами психічних і поведінкових розладів, а саме депресією, фобіями, психічними та поведінковими розладами внаслідок застосування психо-активних речовин. Підлітки з недостатністю навичок вирішення проблем, що відрізняються імпульсивністю, зниженим самоконтролем, емоційною і поведінковою лабільністю; вразливістю, труднощами у сфері емоційних реакцій; з високим рівнем безнадійності, самотності та агресії, що росли в оточенні, яке перешкоджало вираженню гніву. Як правило, для підлітків з СП характерний низький рівень ворожості і відповідний соціальний статус.

Цілі та мотиви СП можуть бути такі, як позбавлення від почуття спустошеності, депресії, почуття нереальності того, що відбувається; зняття напруги; бажання послабити емоційний біль (коли емоції надто сильні, з ними не виходить боротися, від фізичного болю стає легше); вихід агресії, роздратування, які через страх чи невміння ними керувати, прямують всередину, а не назовні. Також, до цілей можна віднести потребу відчувати реальність того, що відбувається навколо; уникнення відчуття німоти (багато хто каже, що завдає пошкодження, щоб хоч щось відчувати, переконатися, що живий); щоб відволіктися від чогось, що занадто боляче (думок, спогадів, емоцій, чогось, що може бути прямо перед тобою); заради відчуття захищеності та винятковості.

Інколи мотивом СП є прохання та крик про допомогу; спроба висловити чи боротися з відчуттям відчуженості, відстороненості, самотності; спроби показати іншим, що діється всередині і наскільки підліткові важко. Крім того, СП вчиняють, щоб випробувати ейфорію; щоб не чинити спроби самогубства; щоб висловити біль, сильні емоції, з якими не вдається справлятися і терпіти сил немає; щоб вплинути на поведінку інших людей чи виразити або, навпаки, придушити власну сексуальність.

Таким чином, існує велика кількість глибинних мотивів для вчинення СП, до яких також треба віднести самопокарання (немала частина підлітків, які завдають собі пошкодження, стикалися з насильством у сім'ї і нерідко самі були об'єктами насильства, і вони продовжують карати самі себе); біохімічне зняття напруги; спробу вплинути на контроль над власним тілом (часто при анорексії) чи спробу підтвердити реальність болю (рани, порізи як докази того, що емоції справжні); запобігання чогось ще гіршого.

В результаті проведеного факторного аналізу Н.А. Польська виділила чотири стратегії СП [14]:

- відновлення контролю над емоціями - спроба впоратися з емоціями, полегшити біль, відчути реальність (іноді це швидкий і відносно ефективний спосіб впоратися з диссоціативними станами, занадто сильними емоціями);
- звільнення від напруги - СП спрямоване на зниження інтенсивності емоцій;
- вплив на інших - залучення уваги і отримання підтримки від оточуючих, спроба донести до когось (можливо, і самого себе) наявність проблеми, виплеснути щось назовні, виразити почуття;
- зміна себе, пошук нового досвіду - СП спрямоване на зміну ідентичності, самовираження, отримання нових відчуттів.

Більшість перерахованих причин пов'язані з контролем над своїми почуттями, емоціями, емоційними реакціями, що виникають всередині підлітка в моменти, коли він відчувається непривабливим, нікому не потрібним та безпорадним. Відчуття відкинутості породжує почуття провини, соціальну

ізоляцію і, як наслідок, відчуття гострого душевного болю. Саме непереборне бажання позбавитися цього болю штовхає до СП.

Переведення психологічного болю у фізичну дає тимчасове душевне полегшення, але посилює почуття провини та соціальну ізоляцію.

Приклад із практики роботи з підлітком, дівчинка 15 років, наносить порізи в області передпліччя та стегон: «Мама мене не чує, не хоче зрозуміти, вважає, що вона завжди має рацію. Я злюся на маму і за це ненавиджу себе, бо знаю, що на маму злитися не можна. У голові все «кричить». Я готова у цей момент вистрибнути з вікна. Я ріжу себе і нічого не відчуваю. Не хочу дуже глибоко, але потрібно, щоб було боляче. Потім я злюсь на себе за те, що зробила це. Я не можу злитися на маму, бо вона нічого поганого не зробила. Я сама у всьому винна».

1.3 Стилi виховання

Виховання дітей – важливе завдання сучасної сім'ї, від того який стиль сімейного виховання переважає в сім'ї, залежать розвиток дитини в цілому та вірогідність прояву СП зокрема.

Стиль виховання у сім'ї – це сукупність особистих установок, понять, принципів та ціннісних орієнтацій, які забезпечують умови для розвитку дитини та її підготовки до життя. Необхідно враховувати: хто з членів сім'ї домінує, а також значущість впливу будь-якого члена сім'ї на дитину. Часто можна спостерігати розбіжності в поглядах подружжя стосовно того самого вчинку дитини, а дисгармонія в сім'ї призводить до несприятливих наслідків у розвитку особистості дитини, до проблем у її поведінці та стає предиктом прояву СП.

Шевченко К. виділяє шість основних стилів сімейного виховання: демократичний, авторитарний, ліберальний, відчужений, хаотичний та гіперопіка. Кожен стиль має свої особливості, своє переваги та недоліки, а значить по-різному відбивається на психіці та особистісному розвитку підлітків [25].

При демократичному стилі виховання характерні теплі відносини в родині, часте спілкування та помірні дисциплінарні вимоги.

Батьки намагаються заохочувати ініціативу дитини, її самостійність, допомагають їй та враховують її потреби. Демократичні батьки висловлюють дитині свою любов, дозволяють брати участь в обговоренні сімейних проблем та враховують її думку при прийнятті рішень. Такі батьки тверді в своїх рішеннях та послідовні в своїх вимогах, що виховує вміння брати на себе відповідальність та бути самостійними відповідно віку. Вимагають осмисленої поведінки від підлітків, виявляють твердість та послідовність у дотриманні дисципліни. Для досягнення порозуміння - використовують аргументи, обговорення і переконання, а не силу.

В результаті такого виховання діти вірять у себе, перебувають в активній позиції, краще пристосовані до життя, вміють дисциплінувати себе та будувати стосунки з однолітками. Для цього стилю виховання характерне порозуміння в родині та партнерські відносини, батьки уважні до дитини, підтримують її, створюють атмосферу любові та турботи. Порозуміння досягається шляхом обговорень, компромісів та доказів. Батьки заохочують дитячу самостійність та особисту відповідальність, підлітки знають, що у них вірять.

За Шевченко К., підлітки демократичних батьків займають перше місце за рівнем самоповаги, вони поважають авторитети, відповідальні та більш впевнені в собі [25]. Демократичний стиль виховання забезпечує баланс між контролем і незалежністю, таким чином діти ростуть активними, допитливими, самостійними, повноцінними особистостями з розвиненим почуттям власної гідності та відповідальністю за себе та близьких.

Підлітки стають відповідальними, незалежними та компетентними. Вміють контролювати свої бажання і досягати успіхів у житті, переконані, що батьки завжди зможуть вислухати та допомогти. Необхідно зазначити, що на думку психологів, демократичний стиль виховання є найефективнішим стилем сімейного виховання.

Коли в сім'ї є нормою жорсткий контроль, керування діями та вчинками підлітка, придушення ініціативи та обмеження самостійності, використання фізичного покарання – це явні прояви авторитарного стилю виховання. Батьки не звертають увагу на думку дітей та не допускають компромісів.

Основними цінностями в сім'ї є послух, повага до дорослих та дотримання традицій. Підлітки позбавлені батьківської любові, ласки, турботи та співчуття, таким чином діти виростають невпевненими у собі та нездатними постояти за себе. Також дослідження показали, що результатом даного стилю виховання може бути, що, підлітки під час дорослішання стають агресивними, жорстокими та конфліктними. Такий стиль виховання пригнічує емоційний стан дівчат підлітків та може викликати СП, часто підлітки із таких сімей мають низьку самооцінку та позбавлені можливості навчитися брати відповідальність за свої вчинки на себе.

Важливою рисою авторитарного стилю виховання є відсутність емоційного близькості в родині. В підлітковому віці дитина стає нетерпимою стосовно вимог авторитарних батьків, їм важко адаптуватись в соціумі. Шульга В. зазначає, що активні та сильні підлітки починають бунтувати, стають більш агресивними та можуть збігати з дому. В свою чергу, боязкі і невпевнені у собі - звикають у всьому слухатися батьків, не роблять спроб вирішувати власні проблеми самостійно [26].

При ліберальному стилі виховання дитині надають безконтрольну свободу дій, батьки непослідовно використовують метод покарання та заохочення. В таких сім'ях батьків не турбує душевний стан дитини, вони байдужі до потреб та запитів підлітка, відносини з дитиною будується на принципі вседозволеності та низької дисципліни, характерне небажання спрямовувати дитину. В родинях з ліберальним стилем виховання чітко не встановлені межі дозволеної, допустимої поведінки дітей, інколи заохочується розкута та недоречна поведінка.

В результаті такого виховання підлітки для самоствердження використовують вимоги та демонстративно ображаються, виростають егоїстичними та постійно незадоволеними оточуючими людьми. Ще одним недоліком такого стилю виховання є те, що діти з таких сімей не вміють безкорисливо дружити, мають чисельні конфлікти. Батьки вважають, що у колективі дитину не люблять та не дають проявити себе. Діти, яких виховують в обстановці вседозволеності, схильні до психологічних проблем, фобій та депресій, вони не вміють контролювати себе та свою поведінку, не мають глобальних цілей та надій на майбутнє, не бажають брати на себе відповідальність.

У майбутньому діти, яких було виховано ліберальними батьками, будуть нездатні протистояти життєвим проблемам, що в свою чергу може призвести до не сформованості адекватної самооцінки та почуття власної гідності.

При відчуженому стилі сімейного виховання відносини мають глибоку байдужість батьків до особистості дитини, батьки наче «не помічають» дитину, не зацікавлені її розвитком та духовним внутрішнім світом. Батьки тримають психологічну дистанцію, уникають спілкування, що робить дітей нещасними. Згодом, результатом такого відношення стає відчужене ставлення до однолітків, а інколи і агресивність. Відчужений стиль виховання спостерігається в неблагополучних сім'ях.

Подібне байдуже ставлення батьків робить підлітка самотнім та невпевненим у собі, у своєму майбутньому, зникає бажання спілкуватися. Підлітки часто мають проблеми із законом та наносять собі СП, щоб приглушити емоційні страждання. У майбутньому з такої дитини може вирости некерована та агресивна людина, яка буде мріяти помститися всьому світу за власні образи.

Кравченко К.В. також виділяє хаотичний стиль сімейного виховання, що характеризується відсутністю єдиного послідовного підходу до виховання дитини: немає конкретних та чітких вимог до дитини. Через різкі емоційні перепади підлітки стають некерованими, нехтують думкою батьків.

Такий стиль виховання може виникати на ґрунті розбіжностей батьків у виборі засобів та методів виховання. Через конфлікти в сім'ї, батьки з'ясовують стосунки між собою у присутності дитини, що призводить до виникнення невротичних реакцій [8].

Необхідно зазначити, що однією з базових потреб особистості є потреба в стабільності та системності навколишнього світу, розуміння орієнтирів. У випадку хаотичного стилю виховання підлітки відчувають фрустрацію, яка проявляється в гамі емоцій, таких як гнів, почуття провини, роздратування та тривожність.

Непослідовність та непередбачуваність дії та реакції батьків позбавляють підлітків почуття стабільності, провокують підвищену невпевненість, імпульсивність, агресивність та соціальну дезадаптацію. При такому стилі

виховання не формується почуття відповідальності та самоконтроль, відзначається незрілість суджень, дитина може нехтувати думкою батьків.

Дитині необхідна стабільність та наявність чітких конкретних орієнтирів в оцінках та поведінці. Батьки, що застосовують різні стилі виховання та спілкування позбавляють дитину такої стабільності, формують тривожну, невпевнену в собі, імпульсивну, у деяких випадках агресивну, некеровану особистість. Через хаотичний стиль виховання в дитини не сформується самоконтроль, почуття відповідальності за себе та інших людей. Підлітки відрізняються незрілістю суджень.

Стосовно впливу хаотичного стилю виховання на адаптацію у суспільстві, можна відмітити, що діти відрізняються відсутністю самоконтролю, тривожністю та імпульсивністю. Під впливом оточуючих вони можуть легко змінювати свою думку, через специфічний емоційний стан їм важко доводити до кінця розпочаті справи.

При гіперопікувальному стилі виховання батьки прагнуть вирішувати всі проблеми дитини, позбавляють її самостійності у фізичному, психічному, а також соціальному розвитку. Згідно досліджень, тривожні та літні матері схильні до такого стилю виховання, вони намагаються постійно перебувати поруч із підлітком, вирішувати його проблеми, жити замість нього. У прагненні зробити все за дитину ховається недовіра до її можливостей.

Наслідком гіперопікувального виховання є пасивність та пригнічення ініціативи, її енергії та пізнавальної активності, позбавлення самостійності. Батьки несвідомо гальмують розвиток наполегливості у досягненні мети. Підліток стає безпорадним, інфантильним, невпевненим в собі, невротизованим та тривожним. Згодом у нього можуть виникнути труднощі у соціалізації та залежність від чужої думки.

Дівчата підлітки виростають слухняними, але в той же час невпевненими в собі, своїх силах та можливостях, завжди бояться помилитися. Деякі діти у підлітковому віці прагнуть вирватися з-під надмірного контролю та опіки батьків, проявляючи агресію, стаючи неслухняними та свавільними.

1.4 Аналіз реакції батьків на СП та впливу цієї реакції на батьківсько-дитячі відносини

Зіткнувшись із виявленням того, що їхня дитина завдала собі шкоди, батьки можуть переглянути свої стратегії виховання. Це може включати зміни в обов'язках підтримки, яку вони надають своїй дитині, і в зміни ступеню контролю та спостереження за своєю дитиною.

СП є поширеним явищем у світі, за оцінками вчених у Великобританії та Ірландії 10–15% молодих людей повідомляють про те, що завдавали собі шкоди в минулому, а 9% повідомляють про СП на протязі цього року. Дослідження показують зв'язок між стосунками підлітків з батьками та СП. Жорстоке поводження з дитиною або недбалість батьків називають фактором ризику СП, але менш екстремальні сімейні фактори, такі як складні сімейні стосунки, низький рівень батьківського піклування, а також страх або відчуження між батьками та дитиною, також пов'язані з СП. Молоді люди зазвичай повідомляють про труднощі з батьками та родиною як про причину СП, хоча СП може статися й з інших причин, наприклад, через складні стосунки з однолітками [35].

Завдяки дослідженням Менінгера К. було виявлено, що уявлення батьків про функціонування сім'ї є більш позитивними, ніж у їхніх дітей, і значна частина батьків не знають, що їхня дитина завдавала собі шкоди [11]. Тому відкриття, що дитина наносить собі СП стає шоком для багатьох батьків. Це може призвести до почуття розгубленості, провини та занепокоєння, що вони могли сприяти такій поведінці. СП у підлітків пов'язано з різними стилями виховання.

На сьогодні дуже мало досліджень зосереджено на тому, як батьківство-дитячі стосунки впливають на дитину, яка завдає собі шкоди та як це впливає на батьківську поведінку, щодо дитини і щодо братів та сестер.

Надійна прихильність і авторитетні стилі виховання (строгий, але люблячий) пов'язані з кращими результатами для дітей, тому стикаючись із кризою, батьки можуть адаптувати свою батьківську поведінку, відносного рівня підтримки, контролю та моніторингу підлітків та зміни у спілкуванні з ним.

1.5 Рекомендації щодо сприйняття батьками СП у підлітків

Батьки по-різному виявляють СП: одні підозрюють проблему, а інші дивуються, коли до них звертається вчитель або вони самі випадково помічають шрами невідомого походження. Перша реакція батьків на СП високоемоційна: незалежно від обставин виявлення СП вони описують почуття шоку, гніву та страху. Але для того, щоб змиритися з СП, батьки повинні пропрацювати свої початкові почуття та вирішити, як впоратися зі змінами у стосунках із дитиною [35]. У деяких випадках це призведе до миттєвих і драматичних змін у стратегіях виховання, таких як посилення моніторингу чи контролю над дитиною.

Спочатку багато батьків намагаються контролювати СП, позбавляючи доступу до засобів, якими підліток може вчиняти собі поранення. Однак інші вважають, що це не допомагає, що неможливо зберегти дім вільним від усього, що донька може використати для СП. Також є тенденція, коли батьки пильніше приглядаються до дитини. Деякі батьки починають стежити за своєю дитиною перевіряючи телефони дочки, щоб дізнатися, що відбувається в її житті. Але інші батьки вважають, що надмірне спостереження за дитиною є контрпродуктивним.

Однією з рекомендацій є посилення підтримуючих стратегій батьківства, таких як обійми дочки та пропозиція відвертої розмови, без прагнення покарання, а навпаки, з повним прийняттям дитини та її почуттів. Пропозиція підійти, якщо потрібно та поплакати, навіть не пояснюючи причину, є лікуючою. Батьки та їх дівчата підлітки повинні працювати разом, щоб визначити обставини, які часто передували СП, і розробити конкретні стратегії подолання, такі як уникнення надмірної втоми та обговорення конкретного плану на наступний день.

Кісіль К. рекомендує для батьків, чий діти наносять собі СП - прийняття дитини без засудження. Але важливим є нюанс зміни балансу сил у сім'ї. Багато батьків повідомляють, що ходять «навшпиньки» навколо своєї дитини, щоб не засмучувати її і не викликати ще один епізод СП. Інколи батьки бояться робити раціональні зауваження підліткові, через побоювання засмути дитини та страх, що вона через це знов зробить СП. В свою чергу, є випадки, коли діти починають

розуміти ці зміни та користатись ними. Саме тому, важливо навчитись бути більш наполегливими зі своєю дитиною [35].

Рішення батьків щодо стратегій, які слід використовувати після виявлення СП, певною мірою залежить від того, як вони уявляють СП своєї дитини. Коли батьки вважають поведінку дитини нормальною для свого етапу розвитку або коли батьки пов'язують це з проблемами психічного здоров'я, тоді вони описують більш сприятливі стратегії. Переконавання, що СП було навмисною «поганою» поведінкою, призводить до посиленого спостереження та контролю за дитиною.

М. Стронг вважає, що деякі батьки пов'язують поведінку своєї дитини з негараздами підліткового віку. Іншим батькам важко визначити межу між «поганою» поведінкою, яку вони повинні скоротити, та поведінкою, яка може бути віднесена до симптомів розладу, який не є виною дитини [19].

Інколи, батьки помічають моделі СП, які можуть пояснити дії їхньої дитини, але це може призвести до використання відносно менш сприятливих стратегій виховання, наприклад, більш суворих, тому постійно треба тримати баланс між спостереженням та прийняттям і надмірним контролем.

Є випадки, коли батьки повідомляли, що їхня дитина використовувала погрозу СП як спробу контролю. Це може бути частиною ширшої моделі, коли батьки відчують, що ними маніпулюють їхні діти, або що їхня дитина використовує СП, щоб привернути увагу чи контролювати сім'ю. З іншої сторони постає питання, довіри та пошуку реальних мотивів поведінки підлітка. Батьки можуть бути переконані, що їх дочка використовувала свою депресію та СП як виправдання, щоб не ходити до школи та не робити уроків, але тільки глибинний аналіз може допомогти зрозуміти, чому насправді так себе поводить дитина. А причинами можуть бути булінг у школі та, навіть, насилля.

Під додатковим тиском занепокоєння щодо того, що дитина може завдати собі шкоди, відмінності в стратегіях, які кожен із батьків вважав за краще використовувати, можуть спричинити конфлікт між батьками. Різниця може виникати в тому, наскільки батьки контролюють дітей. Іноді один з батьків відчуває, що він більше підтримує дитину, ніж інший.

1.6 Аналіз психологічних особливостей сімей із підлітками з СП

Біосоціальна модель стверджує, що неефективне сімейне середовище є важливою причиною СП, а нехтування батьками емоцій дітей і жорстоке поводження можуть безпосередньо спричинити СП. Батьківсько-дитячі взаємовідносини пов'язані з формуванням і стійким розвитком СП у підлітків. Попередні дослідження в основному вивчали вплив несприятливого сімейного середовища на поведінку підлітків у нанесенні собі ушкоджень, наприклад, ранній травматичний досвід, емоційну сприйнятливість, характеристики особистості, стресові життєві події, сімейні конфлікти тощо. Прихильність батьків до дівчат підлітків може певною мірою запобігти від СП, проте механізм того, як прихильність батьків до дітей впливає на поведінку підлітків щодо СП, досі залишається неясним.

Токарев Л.Д. вважає, що батьківсько-дитяча прихильність – це відносно стабільна модель стосунків, яка формується у спілкуванні між дітьми та їхніми батьками, яка може суттєво впливати на соціальну комунікацію та психічне здоров'я дітей під час їхнього зростання. Згідно досліджень існують різноманітні та унікальні зв'язки між сімейними факторами ризику та СП. Варто зазначити, що досвід несприятливого сімейного життя корелює з СП. Крім того, інше дослідження показує, що високоякісні сімейні стосунки, такі як довіра та спілкування між батьками та підлітками, були пов'язані з меншою кількістю порушень дисципліни, меншою антисоціальною поведінкою, а також нижчими рівнями тривоги та депресії [21].

Крім того, екологічна прихильність батьків до своїх дітей є профілактикою відчуття самотності у підлітків та допомога в пошуку більш позитивних способів адаптації до суспільства, таким чином зменшуючи ймовірність СП. Навпаки, чим вищий ступінь відчуженості батьків і дітей, тим вищий ризик СП.

У підлітковий період дівчата переживають кардинальні психологічні та фізіологічні зміни, стикаючись із низкою проблем адаптації, включаючи фізіологічну зрілість, когнітивний розвиток та трансформацію соціальної

ролі. Таким чином, коли їм не вдається впоратися з сімейними стосунками, вони можуть полегшити свій біль за допомогою СП. Прихильність батьків і дітей є важливим фактором у поведінці підлітків, які завдають собі шкоди.

Крім того, дослідження Шульги В. показали, що недостатній зв'язок між батьками та дитиною може збільшити частоту СП. Міжособистісні або систематичні моделі також вказують на те, що СП є результатом сімейної дисфункції, і що сімейне оточення певних осіб несвідомо підтримуватиме або зміцнюватиме СП. Дослідження показують, що батьки й матері відіграють різні ролі у спілкуванні: батько витрачає відносно менше часу на спілкування зі своїми дітьми, тоді як матері витрачають час і більше залучаються до піклування та домашнього спілкування [26].

Стосунки батько-дитина і мати-дитина представляють різні змінні, які впливають на поведінку підлітків, тим паче цей вплив різниця в контексті батько-донька та мати-донька. Попередні дослідження показують, що діти мають менше проблемної поведінки зі здоровими стосунками між батьком і дитиною.

Наразі механізм того, як прихильність батьків і дітей впливає на СП, залишається неясним повністю і потребує подальшого дослідження. Дві основні теорії, які використовуються для пояснення СП, це міжособистісні або систематичні моделі, а також модель регуляції емоцій.

Міжособистісні або систематичні моделі підкреслюють вплив сімейного оточення на СП, демонструючи вплив сімейної системи на проблемну поведінку дівчат підлітків. Модель регуляції емоцій показує, що індивідуальне СП є поведінковою стратегією боротьби з негативними емоціями або зменшення болю з точки зору управління емоціями. Однак ці дві моделі не досліджують негативні емоції, спричинені стосунками між батьками та дітьми в сімейній системі, тому вони не в змозі повністю розкрити вплив прихильності між батьками та дітьми на негативні емоції, емоційний стиль подолання СП.

Постає питання: наскільки негативні емоції породжуються поганими стосунками між батьками та дітьми, чому діти не можуть ефективно керувати своїми емоціями і чому прихильність між батьками та дітьми не захищає від

СП? Одне з пояснень полягає в тому, що через негативні емоції дівчата підлітки обирають СП як метод подолання цих емоцій. Недостатня прихильність зміцнює зв'язок між СП та негативними емоціями, в свою чергу достатня прихильність послаблює його [35].

Дівчата підлітки, яким не вистачає емоційної регуляції та контролю, можуть вдаватися до СП, стикаючись зі змінами навколишнього середовища та негативними емоціями. Цей вид стилю подолання дає тенденцію до СП замість інших підходів, коли вони стикаються з поганими сімейними стосунками.

Негативні емоції - це загальний термін для суб'єктивного стресу та неприємних переживань, який відображає індивідуальні відмінності в емоційній стабільності. Попередні дослідження виявили, що високоякісна прив'язаність між батьками та дітьми може зменшити вплив негативних емоцій на людей, і навпаки. Вчені виявили, що хороші стосунки між батьками та дітьми можуть задовольнити емоційні потреби підлітків, тоді як відносини низької якості можуть сприяти виникненню негативних емоцій.

Також важливо зазначити, що дослідження показали, що нездорова прихильність батько–донька та мати–донька може викликати негативні емоції підлітків, які можуть спричинити СП. Дослідження показало, що підлітки з сильними негативними емоціями, можуть полегшити свій емоційний тягар шляхом СП, що приводить до низки проблем, що викликають депресію та тривогу.

Модель уникнення досвіду та модель управління емоціями щодо СП передбачає, що підлітки будуть усувати свої нездорові емоції через СП, якщо їм не вистачає ефективною здатності емоційного управління. Крім того, дослідження підтвердили, що існує значний позитивний зв'язок між негативними емоціями та СП. Негативні емоції, мають широкий спектр впливу на пізнання, мотивацію та соціальну поведінку індивіда. Тому, виходячи з наведеної вище моделі, припускається, що негативні емоції певною мірою пов'язані з СП дівчат підлітків.

Копінг-стиль відноситься до стратегій, прийнятих особами для зняття стресу під тиском, тобто проблемного та емоційного стилів подолання. Дослідники зазначають, що підлітки частіше вживають емоційних методів подолання, таких як

терпіння, втеча, фантазія та заперечення, коли вірять, що виходу немає. Під час аналізу відповідної літератури було виявлено, що СП пов'язано з емоційно-спрямованими стратегіями подолання. Дівчата підлітки з СП, схильні до емоційних реакцій, а значить мають більшу ймовірність завдати собі травми, коли мають справу з несприятливими емоціями.

Дівчатам підліткам бракує соціального досвіду, коли вони страждають від несприятливих стосунків з батьками, вони відчувають неспроможність, не знають, як змінити свою ситуацію, і схильні вдаватися до емоційних методів подолання. Теорія прихильності також припускає, що надійна прихильність, сформована між дітьми та їхніми опікунами, може впливати на стилі подолання стресу та негативних емоції у підлітків.

Шевченко К. виявив, що емоційні проблеми позитивно пов'язані зі стилем їх вирішення, іноземні дослідження показують, що негативні емоції можуть призвести до того, що підлітки реагують такими стилями подолання, як уникнення, заперечення та терпіння, де емоційний стиль подолання розглядається як «відповідь на емоції» [25].

Важливо зазначити, що несприятлива прихильність між батьками та дитиною приводе до СП підлітків. Сімейні стосунки є критично важливими для підлітків, і вони використовують СП замість інших засобів, щоб зменшити напругу та стрес. Деякі дослідження виявили, що якісні стосунки між батьками та дітьми є захисним фактором. Крім того, чим краща якість прихильності, тим більше довіри та співпраці між батьками та дітьми, і тим нижча можливість СП.

Через відсутність досвіду вирішення соціальних проблем підлітки не знають, як впоратися зі складними проблемами, і схильні приймати емоційні стилі подолання після конфліктів. Однак емоційний копінг-стиль робить більший акцент на самих емоціях, що не сприяє вирішенню проблем, але підсилює негативні емоції і навіть призводить до СП. Дослідження показали, що дівчата підлітки, які звикли до емоційного стилю подолання, повільні у спілкуванні, зі значно вищим рівнем тривоги та депресії порівняно із загальною популяцією [25].

Сучасні дослідження довели, що безперервний негативний емоційний стиль подолання може призвести до СП. Вважається, що у дівчат підлітків можуть виникати негативні емоції через низьку прихильність батьків, під впливом якої вони вдаються до ряду рішень, щоб адаптуватися до своїх негативних емоцій. Маючи відчуття неспроможності в емоційній обробці, вони природно підкоряються емоційному стилю подолання, що ще більше сприяє СП

Рекомендацією щодо виховання є використання батьками ігор починаючи з самого дитинства та вміння ставити завдання, щоб спонукати дітей протистояти небезпеці, долати труднощі та сприяти соціальній адаптації дітей. Це служить ефективним показником психологічної еластичності підлітків. Дослідження показали, що прихильність батько–донька та прихильність мати–донька відіграють різні ролі у батьківсько-дитячих стосунках. Прихильність батько-донька відіграє більш значну роль у сприянні справлятися з проблемами та емоціями, тоді як прихильність мати-донька відображається в емоційному досвіді [25].

Модель прихильності мати-донька, впливає на емоційний досвід, тоді як модель прихильності батько-донька впливає на поведінковий стиль. Емоційний зв'язок дитини з матір'ю є основою і відправною точкою для вивчення зовнішнього світу і впливатиме на все її життя. Батьки часто є зразком для наслідування, який заохочує своїх дітей стикатися з проблемами та вирішувати їх [35].

Причиною такої різниці може бути традиційна модель сімейного виховання «суворий батько і ніжна мати», і підлітки загалом дотримуються стереотипу, що матері більш чуйні, ніжні та скромні, а батьки рішучі, незалежні та енергійні, тому останнє зазвичай наслідують діти. Однак сучасні сімейні моделі змінюються та все частіше можна зустріти «сувору мати та вседозволяючого батька».

Прихильність батьків до дітей відіграє важливу позитивну роль у здоровому розвитку підлітків, однак нездорова прихильність може зруйнувати здатність до емоційної адаптації та регуляції. Це безпосередньо впливає на поведінку дівчат підлітків, які завдають собі травм.

В даній кваліфікаційній роботі є деякі недоліки, а саме під час дослідження розглядався лише вплив батьківсько-дитячих відносин на СП, без врахування

взаємозв'язків з однолітками, хоча відносини з однолітками мають величезне значення на прояв СП. Деякі дослідження показали, стосунки з однолітками інколи перевищують роль батьківсько-дитячих відносин в сім'ях дівчат підлітків з СП.

По-друге, розмір вибірки є відносно невеликим через жорсткі параметри. Звісно ми маємо велику кількість дівчат підлітків, але на щастя тільки деякі з них використовують СП. Крім того, велика кількість дівчат підлітків з СП соромляться казати про свої проблеми, відчувають провину та взагалі не погоджуються проходити дослідження або приховують результати СП. У подальших дослідженнях можна було б розглянути більше групових зразків для дослідження.

Висновки:

1. Самопошкодження – це не спроба самогубства чи заклик до уваги, а спосіб впоратися з непереборними й тривожними думками чи почуттями. За умови належної допомоги та підтримки більшість дітей, які завдали собі шкоди, можуть повністю одужати.

2. До мотивів для вчинення СП, можна віднести самопокарання, біохімічне зняття напруги; спробу вплинути на контроль над власним тілом, спробу підтвердити реальність болю, запобігання чогось ще гіршого.

3. Виділяють шість основних стилів сімейного виховання: авторитарний, ліберальний, демократичний, хаотичний, відчужений та гіперопіка. Кожен із стилів має свої особливості і по-різному відбивається на психіці та особистісному розвитку підлітків.

4. Після проведення аналізу сучасного стану та тенденцій розвитку психологічних досліджень батьківсько-дитячих відносин в сім'ях дітей з СП, було з'ясовано, що для батьків найбільш типовими реакціями на виявлення СП у підлітків є переляк, злість, а при повторних актах - роздратування і сором, байдужість і ненависть. Дані реакції необхідно коригувати.

5. Відповідно до аналізу теоретичних даних та попередніх досліджень, зроблених в цьому напрямку, було вирішено провести тестування як з дівчатами підлітками так і з їх батьками, щоб виявити психологічні особливості батьківсько-дитячих відносин у родинах дівчат підлітків з самопошкодженнями.

Розділ 2 ПРОЦЕДУРА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Дослідження керувалося декількома цілями. По-перше, очікувалось, що прихильність чи байдужість батьків і дітей буде пов'язана з СП та буде виявлена закономірність між стилями виховання та проявом СП у дівчат. Друга задача полягала в тому, щоб проаналізувати стан дівчат, їх відношення до сімейної розстановки, виявити як себе почуває дитина в родині, проаналізовано сімейну розстановку завдяки арт-методики очами дітей що роблять СП та тих, що не роблять.

По-третє, було перевірено гіпотезу, яка полягала в тому, що через тривожний та пригнічений стан батьків, підлітки не знаходячи підтримки в сім'ї починають займатись СП, а негативні емоції можуть відігравати посередницьку роль між батьками та підлітками.

З ціллю порівняти та проаналізувати стилі виховання дітей та взаємозв'язок між стилем виховання та проявом СП у дітей було проведено 5 емпіричних досліджень. Загальна кількість досліджуваних – 120 людей.

Отриманні результати дослідження були проаналізовані та зроблені відповідні висновки про психологічні особливості батьківсько-дитячих відносин у сім'ях дівчат підлітків із СП. На основі результатів дослідження, розроблені практичні рекомендації для психологів, педагогів та батьків щодо покращення батьківсько-дитячих відносин та допомоги дітям, які займаються СП.

2.1 Опис процедури дослідження та характеристики вибірки

Проводилось 5 емпіричних досліджень, а саме тестування. Тестування проводились з використанням Google-форм, які надавались у вигляді посилань та в яких було роз'яснено інструкції щодо проходження тестування. Також у випадку виникнення складностей проводилась індивідуальна консультація та роз'яснення стосовно того, який є алгоритм дослідження. Тестування проводилось віддалено, тож в ньому брали участь виключно українці та українки, але проживаючі в різних

містах країни та поза межами України. Також було проведено індивідуальне інтерв'ю з досліджуваними всіх груп, на якому було обговорено питання конфіденційності та не допущення розголосу отриманої інформації. Від батьків обох груп дівчат підлітків було отримано письмовий дозвіл на проходження їхніми дітьми відповідних тестувань.

Тестування проводилось на чотирьох групах, а саме:

1. Перша група - 30 батьків (осіб що виконують основну виховну функцію) дівчат підлітків без СП, з яких проходили тестування 17 мами та 13 батьків. Вік батьків від 34 до 46 років, середній вік батьків дівчат підлітків 39 років. З 30 сімей, 3 мають сім'ю зі статком від 3600 до 4200 гривень на місяць на людину, 17 сімей – від 9100 до 12400 гривень на людину, 10 сімей – вище 25000 гривень на людину. З усіх батьків 14 проходять психотерапію.

2. Друга група - 30 батьків (осіб, що виконують основну виховну функцію) дівчат підлітків з СП, з яких проходили тестування 22 мами та 8 батьків. Вік батьків від 32 до 49 років, середній вік батьків дівчат підлітків 42 роки. З загальної кількості батьків, які проходили тестування, 18 дізнались про СП своєї доньки випадково (побачивши шрами та почавши допит), до 8 батьків звернулись вчителі або тренера з підозрами на те, що дівчина наносить собі СП, 4 доньки вирішили розповісти батькам про свою проблему самостійно. З 30 сімей, 8 мають сім'ю зі статком від 3600 до 4200 гривень на місяць на людину, 16 сімей – від 9100 до 12400 гривень на людину, 6 сімей – вище 25000 гривень на людину. З усіх батьків 6 проходять психотерапію.

3. Третя група - 30 дівчат підлітків без СП, віком від 11 років до 15 років. З загальної кількості дівчат підлітків, 5 – живуть без батька, з яких у 4 є відчим, 21 – має повну сім'ю. З 30 дівчат підлітків, 4 дівчат мають сім'ю зі статком від 3600 до 4200 гривень на місяць на людину, 18 дівчат – від 9100 до 12400 гривень на людину, 8 дівчат – вище 25000 гривень на людину. Дівчата ніколи не наносили собі СП, хоча 16 дівчат із 30 мають знайомих, у яких є на тілі характерні шрами, чи таких, хто ділився досвідом нанесення СП. З 30 дівчат підлітків, 3 мають сім'ю зі статком від 3600 до 4200 гривень на місяць на людину, 17 дівчат – від 9100 до 12400 гривень

на людину, 10 дівчат – вище 25000 гривень на людину. З усіх дівчат підлітків 2 проходять психотерапію.

4. Четверта група - 30 дівчат підлітків з СП, віком від 11 років до 15 років. 9 дівчат роблять СП впродовж більше п'яти років, 14 дівчат - почали наносити собі СП в поточному році, 7 дівчат перестали наносити собі СП протягом останніх 7 місяців. З загальної кількості дівчат підлітків, 19 – живуть без батька, з яких у 16 є вітчим, 11 – мають повну сім'ю. З 30 дівчат підлітків, 8 дівчат мають сім'ю зі статком від 3600 до 4200 гривень на місяць на людину, 16 дівчат – від 9100 до 12400 гривень на людину, 6 дівчат – вище 25000 гривень на людину. З усіх дівчат підлітків 17 проходять психотерапію.

На першому етапі досліджуваним батькам обох груп було запропоновано пройти тест «Papi - батьківсько-дитячі відносини». Задача яку було виконано завдяки даного тестування, це виявлення ставлення батьків до дитини та ставлення батьків до сімейної ролі. Через порівняння результатів важливо було зрозуміти розбіжності та закономірності для подальшого аналізу та формування рекомендації щодо корекції методів виховання для запобігання такого явища, як самопошкодження.

Батькам були запропоновані питання (див. додаток А), які повинні були допомогти з'ясувати, що батьки думають про виховання дітей. Було зазначено, що в тестуванні немає правильних чи неправильних відповідей, оскільки кожен прав по відношенню до власних поглядів. В інструкції та при особистій консультації було доведено до досліджуваних, що треба відповідати точно та правдиво.

Також було роз'яснено, що деякі питання можуть здаватись однаковими, однак це не так. Є запитання подібні, але не однакові, це зроблено це для того, щоб вловити можливі, навіть невеликі відмінності в поглядах на виховання дітей.

На заповнення тесту пропонувалось 20 хв., але чіткого контролю таймінгу зробити було не можливо, бо кожен проходив тестування самостійно, без спостереження та контролю. Але в інструкції було прописано, що не треба обмірковувати відповіді довго, треба відповідати швидко та намагатися дати першу відповідь, яка прийде голову.

Після кожного питання було запропоновано обрати одну з чотирьох відповідей, залежно від свого переконання у правильності даного положення. А - якщо з даним положенням згодні повністю; а - якщо з даним положенням скоріше згодні, ніж не згодні; б - якщо з даним положенням скоріше не згодні, ніж згодні; Б - якщо з даним положенням повністю не згодні.

Результати проходження тестування автоматично зберігались в Google-таблицю, з якої переносились в таблиці Excel і вже там опрацьовувались.

На другому етапі було прийнято рішення провести методику діагностики батьківських відносин, з використання опитувальника батьківського ставлення по А.Я. Варги та В.В. Століну. В даному тестуванні брали участь ті самі дві групи досліджуваних, які брали участь в тестуванні на першому етапі. Задача другого опитувальника допомогти зробити більш детальний аналізу та отримати результати для порівняння двох груп. Обґрунтуванням вибору саме даної методики полягає в тому, що матеріалом для створення даного тесту послужили результати масштабного опитування, проведеного серед 397 батьків здорових дітей. Також, брали участь і 293 сім'ї, які звернулися за допомогою до психологів.

Батька з обох груп було запропоновано пройти опитувальник батьківського ставлення А.Я. Варги та В.В. Століна та відповісти на 61 питання (див. додаток А). Було зазначено, що відповідати на питання необхідно згодою або ж незгодою. Даний тест надійний і досить точно відображає особливості ставлення батька до дитини, однак слід пам'ятати, що опитувальник батьківського ставлення А.Я. Варги та В.В. Століна дозволяє виявити тільки найбільш загальні моменти у відносинах підлітком. Для того щоб інтерпретувати результати найбільш точно, необхідно провести інтерв'ю, під час якого отримати розширені відповіді на поставлені в тестуванні питання. Досліджуваним було доведено, що вони повинні давати виключно правдиві відповіді, бо саме це дозволить отримати найбільш точний результат у тестуванні. Відповіді на запитання автоматично зберігались в Google-таблиці, а потім результати підраховувались за кожною шкалою в таблицях Excel. Загальна кількість шкал – п'ять (прийняття-відштовхування, соціальна бажаність

або кооперація, симбіоз, гіперсоціалізація, інфантилізація або «маленький невдаха»).

Третє тестування було запропоновано виключно дівчатам підліткам, віком від 11 років до 15 років, двох груп. Ці підлітки були доньками відповідних досліджуваних першої та другої групи з перших двох тестувань. На третьому етапі дослідження було запропоновано намалювати «Живий дім» згідно арт-методики тестування (див. додаток А). Дівчатам підліткам роз'яснювалось, що необхідно написати 7–8 осіб із їх родичів, друзів, які впливають на їх розвиток у даний момент. На аркуші формату А4 просилось зобразити сільський будиночок, в якому обов'язково повинні бути: фундамент, стіни, вікна, дах, горище, труба, двері та поріг. Далі необхідно було надати кожній частині будинку ім'я конкретної людини, починаючи з себе. На малюнку написати, хто із зазначених людей може бути дахом, хто – вікнами, стінами тощо.

Дана методика дає побачити розстановку та бачення дитина того, хто та яку позицію займає в сім'ї. Хто для дитини є опорою, а хто давить та притискає. Як саме відчуває себе дитина в сім'ї, хто домінує та яке сприйняття навколишнього середовища склалось у дитини. Після проходження тестування було проведено інтерв'ю, в якому було виявлено, хто яке значення вкладав в малюнок та в його опис. Інструкції надавались в Google-формах, а самі малюнки надсилались з використанням Telegram-месенджера. Далі результати переносились в таблиці Excel та там опрацьовувались.

Четверте тестування також проводилось виключно на дівчатах підлітках для виявлення їх ставлення до батьків та їх методів виховання (див. додаток А). Завдяки порівнянню результатів двох груп можна зробити висновок стосовно залежності стилів виховання в сім'ї та впливу цих стилів на прояв СП.

Опитувальник «Поведінка батьків і ставлення підлітків до них» дає змогу виявити установки, поведінку і методи виховання батьків так, як бачать їх діти в підлітковому віці. Основою служить опитувальник, який створив Шафер в 1965 році. Ця методика базується на положенні Шафера про те, що виховний вплив батьків (так, як це описують діти) можна охарактеризувати за допомогою трьох

факторних змінних: прийняття або емоційне відкидання, психологічний контроль або психологічна автономія, прихований контроль або відкритий контроль.

Важливо зазначити, що під поняттям прийняття, тут мається на увазі, безумовно позитивне ставлення до дитини незалежно від вихідних очікувань батьків. Емоційне ж відкидання розглядається як негативне ставлення до дитини, відсутність до неї любові і поваги, а часом і ворожість. Поняття психологічного контролю розуміється як певний тиск і навмисне керівництво дітьми, так і ступінь послідовності у здійсненні виховних принципів.

Перед початком експерименту з підлітками проводився інструктаж, щодо цілей і завдань дослідження. Тестування проводилось з використанням Google-форм, в яких було запропоновано оцінити, виходячи з власного досвіду, які положення найбільш характерні для батьків досліджуваних. Також було наголошено на необхідності уважно прочитати кожне твердження, не пропускаючи жодного з них. В тестуванні пропонувалось пройти двічі одні й ті самі питання, але перший раз відносно матері, а другий раз відносно батька, вітчима чи тієї людини, яка виконує виховну роль.

Принципової різниці між формулюваннями висловлювань не було, але по відношенню до матері всі твердження були представлені в жіночому роді, а по відношенню до батька - в чоловічому. Результати дослідження автоматично зберігались в Google-таблиці, а потім опрацьовувались в таблицях Excel окремо по відношенню до матерів та батьків.

На п'ятому етапі тестування проводилось одразу на чотирьох групах, а саме на батьках дівчат підлітків з та без СП та на самих дівчатах (див. додаток А). Ціль п'ятого тестування – побачити залежність між самооцінкою та внутрішнім станом батьків та відповідною самооцінкою та внутрішнім станом дитини. Дане тестування направлене на виявлення взаємозв'язку не тільки методів виховання, а й психологічного здоров'я батьків, яке впливає на прийняття рішення при виборі методу подолання стресу дитини. Використовувалась методика діагностики самооцінки Ч.Д. Спілберга та Ю.Л. Ханіна.

Даний тест є надійним джерелом інформації про самооцінку людини, рівня її тривожності в даний момент (реактивна тривожність) і особистісної тривожності (як стійкої характеристики людини). Шкала тривоги Спілбергера була розроблена в 1970 році та через свою відносну простоту й ефективність широко застосовується у психологічній практиці з різною метою – для визначення вираженості тривожних переживань, оцінки стану пацієнта в динаміці та ін. Методика була адаптована Ю. Л. Ханіним, тому дана методика діагностики тривожних станів також має назву «Шкала Спілбергера – Ханіна».

Всім досліджуваним в кількості 120 людей було запропоновано пройти опитування за допомогою Google-форми. В інструкції було прописано, що необхідно уважно прочитати кожен з наведених пропозицій і відмітити відповідну цифру в залежності від того, як себе почуває людина в даний момент. Було наголошено на тому, що над питаннями не рекомендовано довго замислюватись, оскільки правильних або неправильних відповідей немає. Результати дослідження автоматично зберігались в Google-таблиці, далі переносились в таблиці Excel, в яких проводились відповідні підрахунки за формулами.

2.2 Методи дослідження

Методика PARI (parental attitude research instrument) призначена для вивчення ставлення батьків до різних сторін сімейного життя та сімейної ролі. Автори - американські психологи Е.С. Шефер і Р. К. Белл, адаптована Т.В. Нещерет.

У методиці виділені 23 аспекти-ознаки, що стосуються різних сторін ставлення батьків до підлітків та до життя в сім'ї в цілому. З них - 8 ознак описують ставлення до сімейної ролі і 15 - стосуються батьківсько-дитячих відносин.

Кожна ознака вимірюється за допомогою 5 суджень, вся методика складається з 115 суджень. Судження розташовані в певній послідовності, і досліджуваний повинен висловити до них ставлення у вигляді активного або часткового згоди або незгоди. Схема перерахунку відповідей у бали міститься в «ключі» методики. Сума цифрової значущості визначає вираженість ознаки. Таким

чином, максимальна вираженість ознаки 20, високі оцінки – 17, 18, 19, 20, мінімальна – 5, відповідно - 8, 7, 6, 5 - низькі. В першу чергу необхідно аналізувати саме високі та низькі оцінки.

Данна методика дозволяє оцінити специфіку внутрішньосімейних відносин, особливості організації сімейного життя. У сім'ї можна вичленувати окремі аспекти відносин, такі як господарсько-побутові та організація побуту сім'ї, міжподружні (пов'язані з моральною, емоційною підтримкою, організацією дозвілля, створенням середовища для розвитку особистості), відносини, що забезпечують виховання дітей.

Проаналізувавши цифрові дані, можна скласти попередній портрет сім'ї. Дуже важлива шкала сімейні конфлікти. Високі показники за цією шкалою можуть свідчити про конфліктність та непорозуміння у сім'ї, що впливає на закритість дитина та може визвати СП. Аналізуючи інші шкали, можна виявити залежність від сім'ї, низьку узгодженість у розподілі господарських функцій.

Аналіз ставлення до сімейної ролі допоможе вирішити задачу виявлення специфіки сімейних відносин досліджуваних та далі розробити відповідні рекомендації. Батьківсько-дитячі відносини є основним предметом аналізу в методиці.

Основний висновок, який можна зробити відразу, - це оцінити батьківсько-дитячий контакт з погляду його оптимальності. Для цього порівнюються середні оцінки за першими трьома групами шкал: оптимальний контакт, емоційна дистанція та концентрація. Таким чином вищезазначена методика дозволяє порівняти стилі виховання батьків дівчат підлітків з СП та батьків тих дівчат підлітків, які це не вчиняють.

Тест - опитувальник батьківського ставлення представляє собою психодіагностичний інструмент, орієнтований на виявлення батьківського ставлення до дітей. Батьківське ставлення приймається як система різноманітних почуттів по відношенню до дитини, особливостей по вихованню і розумінню характеру і особистості дитини та її вчинків.

Структура тесту була побудована на основі математичного значення значущих факторів. В результаті факторизації даних було отримано 4 основних фактори: «прийняття-відштовхування», «кооперація», «симбіоз», «авторитарна гіперсоціалізація», «маленький невдаха».

При підрахунку тестових балів за всіма ознаками враховується відповідь «вірно». Високий тестовий бал по відповідним шкалам інтерпретується як відштовхування, соціальна бажаність, симбіоз, гіперсоціалізація, інфантилізація.

Шкала «Прийняття-відштовхування» показує інтегральне емоційне ставлення до дитини. На одній шкалі батькам подобається дитина такою якою вона є. Батьки поважають індивідуальність дитини, симпатизують їй. Батьки багато часу проводять з дитиною, поважають її інтереси і плани. На іншій шкалі: батьки виховують свою дитину непристосованою до життя, їм здається, що дитина не досягне успіху. Батьки відчувають до дитини смуток, злість, тощо. Вони не довіряють дитині та не поважають її. Сама крайнє положення шкали має важливе значення для виявлення закономірності відношення батьків до підлітків та СП у останніх.

Шкала «Кооперація» показує соціально бажаний облік батьківського ставлення. Зміст шкали розкривається так: батьки зацікавлені в планах дитини, намагаються допомогти, співчують їй. Батьки високо цінують інтелектуальні та творчі здібності дитини, відчувають гордість за неї. Вони задовольняють ініціативу та самостійність дитини. Батьки довіряють дитині, намагаються стати на її бік з будь яких питань.

Шкала «Симбіоз» відображає міжособистісний бар'єр у спілкуванні з дитиною. Батьки відчувають себе з дитиною єдиним цілим, прагнуть задовольнити всі потреби дитини, огородити її від труднощів та неприємностей в житті. Батьки постійно відчувають неспокій за життя дитини, котра здається їм маленькою та беззахисною. Такий підхід рідко стає причиною СП у дівчат підлітків, а ось навпаки, холодність та відстороненість батьків провокують СП дівчат підлітків.

Шкала «Авторитарна гіперсоціалізація» відображає налагоджену форму керування поведінки дитини. Батьки вимагають від дитини дисципліни та

виконання всіх вимог. За вияв своєї думки дитину буде покарано. Батьки слідкують за досягненнями дитини, його індивідуальними особливостями, думками, тощо. Такі підлітки часто не можуть винести тягар відповідальності та для зняття напруження починають практикувати СП.

Шкала «Маленький невдаха» відображає особливості виховання і розуміння дитини батьками. Батьки вважають дитину маленькою. Інтереси, думки, почуття здаються батькам дитячими. Дитину вважають непристосованою, не успішною та відкритою для поганих справ. Батьки не довіряють своїй дитині. У зв'язку з цим батьки намагаються відгородити дитину від труднощів життя, вимогливо контролюють її дії.

Опитувальник батьківського ставлення А.Я. Варги, В.В. Століна є перевіреним поколіннями способом, що дозволяє виявити батьківське ставлення до дитини, нахили матері або батька до конкретного виду виховання. Тест дозволяє визначити міру гармонійності відносин з дитиною, можливі труднощі у відносинах і способи їх вирішення.

Батьківська позиція в опитувальнику батьківського ставлення розуміється як сукупність певних стереотипів, які використовуються у спілкуванні з дитиною. Також до цього поняття належать і особливості сприйняття дитини, розуміння її характеру та її особистості.

Арт-методика «Живий дім» використовувалась з ціллю діагностика суб'єктивного сприйняття досліджуваним психологічного простору сімейних відносин. Завдяки даній методиці було визначено ролі близьких людей в оточенні підлітків та виявлення конфліктних ситуації у сім'ї. Дана методика чудово підходить для підлітків, розкриває їх глибинні почуття та відношення до оточення.

В даній методиці особливо важливу увагу слід приділити інтерпретації результатів, при чому не формальне позначення, а обговорення, що саме малось на увазі та чому було зроблено саме такий вибір. Це важливо тому, що наприклад, фундамент – у позитивному значенні може означати головний матеріальний та духовний «забезпечувач» сім'ї, той, на кому все тримається, а у значенні негативному - людина, на яку всі тиснуть.

Стіни – людина, яка відповідає за емоційний стан сім'ї та автора малюнка безпосередньо, після визначення даної особи можна робити рекомендації, кому з членів сім'ї має сенс скорегувати свій емоційний стан. Щоб впливаючи на стан дитини це не викликало СП. Вікна – майбутнє, люди, від яких сім'я чогось чекає, на кого покладає надії. У нормі, коли підліток асоціює себе з вікнами, але тут важливо проаналізувати, давить чи підтримує дитину особа, яка підписана як фундамент. Дах – людина в сім'ї, яка жаліє та оберігає підлітка, створює почуття безпеки, або підліток хотів би це від нього отримувати.

Горище – символізує секретні стосунки, а також бажання клієнта мати з цією людиною більш довірчі стосунки. У випадку, якщо досліджуваний підписує горище другом чи подругою, важливо дізнатись більше інформації про цю людину. Може бути імовірність того, що дана особа може бути саме тою, хто пропагандує СП та підтримує підлітка в його діях. Горище також може означати людину, з якою у підлітка стосунки розвивалися у минулому, а на даний момент менш активні. Якщо це батько дівчинки, то це може бути травмою, яка призводить до СП.

Труба – людина, від якої клієнт отримує чи хотів би отримувати особливу опіку, підтримку. Також може трактуватися як символічний позначення людини, яка допомагає «випустити пару», відрегулювати емоції. Важливий показник для рекомендації покращення батьківсько-дитячих стосунків в сім'ї. Двері – інформаційний портал, той, хто вчить вибудовувати стосунки зі світом, той, у кого підліток навчається взаємодіяти з іншими. Якщо у підлітка нема людини, яка символізує двері, то можна казати про недостатньою адаптацію з соціумом, що знов таки може призводити до СП. Та навпаки, якщо це особа, яка одорує СП, то треба відокремити та поступово розірвати ці стосунки. Поріг – людина, з якою клієнт пов'язує можливість комунікації у майбутньому.

Методика дозволяє за досить короткий час визначити роль кожного члена сім'ї у житті підлітка, і навіть зрозуміти, яку роль своєї сімейної системи він відводить собі.

Опитувальник «Поведінка батьків і ставлення підлітків до них» вивчає установки, поведінку і методи виховання батьків так, як бачать їх діти в

підлітковому віці. В даному тестуванні окремо аналізується оцінка матері донькою та оцінка батька донькою.

Оцінка матері дочкою за шкала позитивного інтересу відображає позитивне ставлення до дочки з боку матері, засноване на психологічному прийнятті, описується підлітками-дівчатками як відношення до маленької дитини, яка постійно вимагає уваги, турботи, допомоги, яка сам по собі мало що може. Такі матері часто схвалюють звернення за допомогою дочок у випадках сварок або будь-яких ускладнень, з одного боку, і обмеженням самостійності - з іншого. Поряд з цим, дівчатка відзначають фактор потурання, коли мати перебуває ніби «на побігеньках» і прагне задовольнити будь-яке бажання доньки.

Описуючи директивність своїх матерів, дівчатка-підлітки можуть відзначити жорсткий контроль з їхнього боку, тенденцію до легкого застосуванню своєї влади, заснованої на амбіціях і не вітаючи при цьому висловлення власної думки доньки. Такі матері більше покладаються на суворість покарання.

Ворожість матерів до доньок підлітків описує підозріле ставлення до сімейного середовища і дистанцію відносно її членів. Підозріла поведінка і відмова від соціальних норм приводять до відгородженості і піднесення себе над іншими.

Автономність матерів виключає будь-яку залежність від дитини, її стану та вимог. Заперечуються всі форми турботи і опіки по відношенню до доньок. Такі матері оцінюються підлітками як поблажливі, невимогливі. Вони практично не заохочують дітей, відносно рідко і мляво роблять зауваження, не звертають уваги на виховання.

При аналізі шкали непослідовністю виховної практики з боку матері, можна виявити, що дівчинки розуміють різку зміну стилю та прийомів, що представляють собою перехід від дуже суворого - до ліберального і, навпаки, перехід від психологічного прийняття дочки до емоційного її відкидання. Така непослідовність плуває дитину руйнує довіру, що в результаті може призвести до СП.

Оцінка батька дочкою за шкалою позитивного інтересу розуміється, як позитивний інтерес батька, як батьківську впевненість у собі, впевненість у тому, що ні горезвісна батьківська строгість, а увага до підлітка, теплота і відкритість

відносин між батьком і донькою підлітком є проявом щирого інтересу. Психологічне прийняття дочки характеризується відсутністю різких перепадів від вседозволеності до суворих покарань. Домінують теплі дружні стосунки з чітким усвідомленням кордонів того, що можна і чого не можна. Батьківські заборони діють тільки на тлі батьківської любові.

Дівчата підлітки представляють директивність батька в якості образу «твердої чоловічої руки», готової то стиснутися в кулак, то вказати на її місце в суспільстві та в сім'ї. Директивний батько направляє зростаючу дівчину на шлях істинний, змушуючи її підкорятися нормам і правилам поведінки, прийнятим у суспільстві і певної культури, вкладаючи в її душу заповіді моралі.

Аналіз шкали ворожості показує несприятливий тип батьківського відношення до дочки, а саме поєднання надвимогливості, орієнтованої на еталон «ідеальної дитини» та відповідної жорсткої залежності, з одного боку, і емоційно-холодним, відштовхуючим ставленням - з іншого. Все це веде до порушень взаємин між батьком і дочкою-підлітком, що в свою чергу обумовлює підвищений рівень напруженості, нервозності і нестабільності підлітка.

Дівчатка-підлітки описують автономність батьків як претензію на лідерство, причому лідерство недосяжне, недоступне для взаємодії з ним. Він представляється людиною, відгородженою від проблем сім'ї як би невидимою стіною, існуючої паралельно з іншими членами сім'ї. Батькові абсолютно все одно, що відбувається навколо, його дії часто не узгоджуються з потребами та запитами близьких, інтереси яких повністю ігноруються.

Шкала непослідовності може показати батька, як непередбачувану людину. Із досить високим ступенем імовірності в його поведінці можуть проявлятися суперечливі психологічні тенденції, причому амплітуда коливань - максимальна.

Чіткий розподіл по шкалам дає можливість порівняти сприйняття дівчат підлітків з СП своїх батьків та їх стилю виховання з групою дівчат підлітків без СП. Після такого аналізу можна розробити практичні рекомендації, щодо стилів виховання на корекції батьківсько-дитячих відносин у сім'ях дівчат підлітків з СП.

Також при аналізі результатів, необхідно звернути увагу на протилежні крайні результати, які можуть казати про те, що дитина з якоїсь причини намагається спотворити образ одного або обох батьків, описуючи їх ставлення, як негативне, або дійсно сприймає їх так, або спеціально намагається в очах психолога уявити батьків в несприятливому світлі. Саме тому важливо порівняти результати дослідження батьків та дітей з одних сімей, а не тільки протилежні групи.

Високий бал за шкалою «Непоследовність» може відображати не тільки реальну непоследовність в поведінці матері і батька, але також і зневагу, недооцінку відносини дитини. Особливу увагу слід також приділити відмінності «материнського» і «батьківського» профілю. Їх порівняння найкраще демонструє характеристику сімейної атмосфери, єдність і роз'єднаність дій, можливість конфліктів і напружень, або, навпаки, монолітність «виховного фронту».

Більшість із відомих методів оцінки рівня тривожності дозволяють оцінити тільки або особистісну тривожність, або поточний стан тривожності, або більш специфічні реакції. Одним із доцільних способів, що може диференціювати тривожність і як особистісну властивість, і як стан, є методика, запропонована Спілбергером.

Вимірювання тривожності як властивості особистості має важливе значення, адже ця властивість багато в чому обумовлює поведінку людини. Певний рівень тривожності – природна і обов'язкова особливість активної діяльній особистості. У індивідуума існує свій оптимальний рівень тривожності. Оцінка людиною свого стану в цьому відношенні є для неї істотним компонентом самоконтролю.

Особистісна тривожність характеризує стійку схильність сприймати велике коло ситуацій як загрозливі, реагувати на такі ситуації станом тривоги. Реактивна тривожність характеризується напругою, неспокоєм, нервозністю. Дуже висока реактивна тривожність викликає порушення уваги, іноді порушення тонкої координації.

Дуже висока особистісна тривожність прямо корелює з наявністю невротичного конфлікту, з емоційними і невротичними зривами і психосоматичними захворюваннями.

Саме через це було прийнято рішення провести дане дослідження одразу на чотирьох групах досліджуваних, щоб виявити взаємозв'язок рівня особистої та реактивної тривожності батьків першої групи та батьків другої групи та дівчат обох груп між собою. Однак, крім цього дане тестування, проведене одразу на чотирьох групах дає можливість проаналізувати стан батьків зі станом дівчат підлітків та виявити закономірності між рівнем тривожності батьків та проявом СП у дівчат підлітків.

В даному дослідженні розглядається дві шкали тривоги, а саме шкала реактивної (ситуативної) тривоги та шкала особистої тривожності.

Шкала стану реактивної тривоги дає змогу оцінити поточний стан тривоги, вимірюючи, як досліджувані відчують себе в даний момент. Для оцінювання такого стану використовуються суб'єктивні відчуття страху та напруження, нервозності, неспокою та збудження вегетативної нервової системи.

Необхідно зазначити, що реактивна тривожність характеризується суб'єктивно пережитими емоціями. Стан реактивної тривожності виникає як емоційна реакція на стресову ситуацію, може бути різною за інтенсивністю та динамічністю в часі.

Шкала особистої тривожності дає змогу оцінити відносно стабільні аспекти особистості, такі як схильність до занепокоєння, впевненості та безпеки. Також дана шкала оцінює стан спокою. При високій особистісній тривожності кожна ситуацій, яка викликає емоційне збудження є стресом для індивідуума й викликає у нього ярко виражену тривогу.

Важливо зазначити, що під особистісною тривожністю розуміють стійку індивідуальну характеристику, яка передбачає наявність у особи тенденцій сприймати велике коло ситуацій, як такі, що можуть нести загрозу, з якими неможливо справитись і які потребують надмірного емоційного навантаження, відповідаючи на кожную з них окремою реакцією. Інакше кажучи, особистісна тривожність відображає схильність суб'єкта до тривоги.

При сприйнятті стимулів, які людина розцінює як небезпечні, активізується особиста тривожність. Завдяки даної шкали, усіх досліджуваних можна поділити

згідно рівнів особистісної тривожності. Високотривожні люди реагують дуже вираженим станом тривожності на широке коло життєвих викликів та схильні сприймати загрозу своїй самооцінці й життєдіяльності у великому діапазоні ситуацій.

Надмірно висока особистісна тривожність прямо корелює з емоційними і невротичними зривами, психосоматичними захворюваннями та проявами СП. Також високий показник за шкалою особистісної тривожності дає підставу припускати у досліджуваних стану тривожності в різних пересічних ситуаціях, а саме у ситуаціях, які є повсякденними та не повинні за нормальних умов викликати такий рівень тривожності.

В даному дослідженні важливе виявлення як завищених показників тривожності, так і занижених, тобто значні відхилення від умовно нормального рівня тривожності вимагають особливої уваги.

Висока тривожність говорить про імовірність схильності до прояву стану тривоги в ситуаціях оцінки власної компетентності. Таким особам рекомендовано понизити суб'єктивне сприйняття значущості ситуації та перенести акцент на усвідомлення своєї діяльності, а також формування відчуття упевненості в успіху. Крім того, необхідно змістити акцент із зовнішньої вимогливості та категоричності на змістовне осмислення діяльності та конкретне планування.

За допомогою даної методики можна визначити чисельні показники ситуативної та особистісної тривожності. Стан реактивної тривоги виникає при потраплянні в стресову ситуацію і характеризується суб'єктивним дискомфортом. Цей стан є мінливим та відрізняється різною інтенсивністю. Таким чином, завдяки аналізу значення підсумкового показника за двома шкалами, можна оцінити не тільки рівень актуальної тривоги досліджуваного, а й визначити, чи знаходиться він під впливом стресу та яка інтенсивність цього впливу.

У наукових дослідженнях застосовуються різні статистичні методи, в залежності від поставленої задачі (виявлення відмінностей у рівнях досліджуваних ознак, оцінка значень досліджуваних ознак, виявлення відмінностей у розподілі ознак, аналіз змін ознак під впливом короткочасних умов, виявлення ступеню

зв'язку ознак) та умов застосування (кількість вибірки випробуваних, кількість вимірів та тій самій вибірці, зіставлення емпіричного розподілення з теоретичним, вплив різної кількості факторів та ін.).

В даній кваліфікаційній роботі було застосовано два метода математичної статистики підібраних з урахуванням задач дослідження та умов застосування. Основною задачею емпіричного тестування було підтвердження гіпотези про вплив стилю виховання та вірогідність прояву СП у дівчат підлітків, а також розстановка сімейних ролей очами дівчат та їхнє сприйняття сімейних відносин. Таким чином, постала задача порівняти виявлені відмінності у рівнях досліджуваних ознак. В усіх випадках проводилось порівняння двох вибірок досліджуваних, тому було прийнято рішення використовувати t-критерій Стьюдента та кутове перетворення Фішера.

Після обробки результатів тесту «Ролі батьківсько-дитячі відносини», опитувальника батьківського ставлення за А.Я. Варгою та В.В. Століним та тесту «Поведінка батьків і ставлення підлітків до них» було обрано використовувати t-критерій Стьюдента, завдяки якому, виходячи з коефіцієнтів, можна наглядно побачити які ознаками впливають на прояв СП у дівчат, а які є майже на однаковому рівні в двох групах досліджуваних, а значить не мають суттєвого впливу.

Для арт-техніки «Живий дім» було обрано кутове перетворення Фішера, бо дана техніка не має цифрових значень за шкалами чи ознаками, але має кількісні показники, які можна проаналізувати саме завдяки кутовому перетворенню Фішера.

Аналіз результатів дослідження за методикою діагностики самооцінки Ч.Д. Спілберга та Ю.Л. Ханіна робився також з використанням кутового перетворення Фішера, для того щоб окремо можна було порівняти між собою попарно всі чотири вибірки, а саме результати батьків обох груп, результати дівчат підлітків обох груп та результати груп сімей в яких діти роблять СП та окремо сімей, в яких підлітки не роблять СП.

Розділ 3 ЕМПІРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАКОНОМІРНОСТЕЙ БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧИХ ВІДНОСИН У РОДИНАХ ДІВЧАТ ПІДЛІТКІВ З СП

Дослідження проводилось в чотирьох групах, перші дві з яких – батьки дівчат підлітків, другі дві – дівчата підлітки. Повний опис вищезазначених груп знаходиться в 2 розділі даної кваліфікаційної роботи.

Під час дослідження було запропоновано пройти 5 видів тестувань, одне з яких за арт-методикою, інші – у вигляді опитувальників.

В даному розділі будуть наведені кількісні та якісні результати дослідження, їх аналіз та пояснення того, чим можуть бути викликані та на що можуть вказувати отримані в процесі дослідження цифри. Окрім висновків до кожного підрозділу, в даному розділі будуть наведені практичні рекомендації щодо застосування отриманих результатів та корекції батьківсько-дитячих відносин в сім'ях дівчат підлітків з СП.

3.1 Особливості ставлення батьків до дітей з СП та до сімейної ролі

На першому етапі дослідження, для аналізу ставлення батьків до дівчат підлітків та до сімейної ролі, було проведено тестування «Pari - батьківський-дитячі відносини», в якому брали участь 2 групи досліджуваних, група №1 – батьки дівчат підлітків, які не вчиняють СП, група №2 – батьки дівчат підлітків, які вчиняють СП. В таблиці 3.1 наведені результати дослідження особливостей батьківсько-дитячих відносин двох груп батьків дівчат підлітків за 23 ознаками.

Таблиця 3.1

Результати дослідження особливостей батьківсько-дитячих відносин

Ознаки	Група №1	Група №2	t-критерій Стьюдента	p
Вербалізація	17,93	9,9	2,16	0,05
Надмірна турбота	15,13	9,93	1,58	-
Залежність від сім'ї	11,33	7,33	1,63	-

Закінчення табл. 3.1

Ознаки	Група №1	Група №2	t-критерій Стьюдента	p
Придушення волі	9,07	17,13	2,28	0,05
Відчуття самопожертви	9,03	16,13	2,10	0,05
Побоювання образити	11,8	16	1,16	-
Сімейні конфлікти	12,87	18,1	1,29	-
Дратівливість	11	9,93	0,39	-
Зайва строгість	10,27	18,87	2,20	0,05
Виняток позасімейних впливів	9,23	14,23	1,62	-
Надавторитет батьків	12,8	18,8	1,45	-
Придушення агресивності	11,9	18,23	1,60	-
Незадоволеність роллю	9,97	18,73	2,26	0,05
Партнерські відносини	12,83	6,23	2,55	0,05
Розвиток активності дитини	10,93	8,43	0,99	-
Ухиляння від конфлікту	14	6,13	2,82	0,01
Байдужість чоловіка	13,77	18,57	1,14	-
Придушення сексуальності	9,03	16,4	2,16	0,05
Домінування матері	14,13	17,87	0,90	-
Втручання у світ дитини	9,97	5,9	1,94	-
Рівняння відносин	15,17	7,87	2,34	0,05
Прагнення прискорити розвиток дитини	13,93	17,33	0,84	-
Несамостійність	13,9	17,77	0,94	-

Аналізуючи результати дослідження слід звернути особливу увагу на ознаки, які мають найбільшу вираженість, а саме мінімальну (менше 8) та максимальну (більше 17). Найбільш виражені ознаки інформативні та їх аналізу можна приділити увагу, але в межах даного дослідження та для вирішення задачі порівняння двох груп та виявлення розбіжностей у вихованні, важливо звернути

увагу на ті ознаки, середні чисельні значення яких найбільше різняться, для цього було використано статистичний метод, а саме t-критерій Стюдента. Таким чином увагу привертають 9 ознак: вербалізація, придушення воля, відчуття самопожертви, зайва строгість, незадоволення роллю, партнерські відносини, ухилення від конфлікту, придушення сексуальності та рівняння відносин. На рисунку 3.1 зображено порівняння ознак у батьків дівчат підлітків без СП та з СП.

Середнє значення

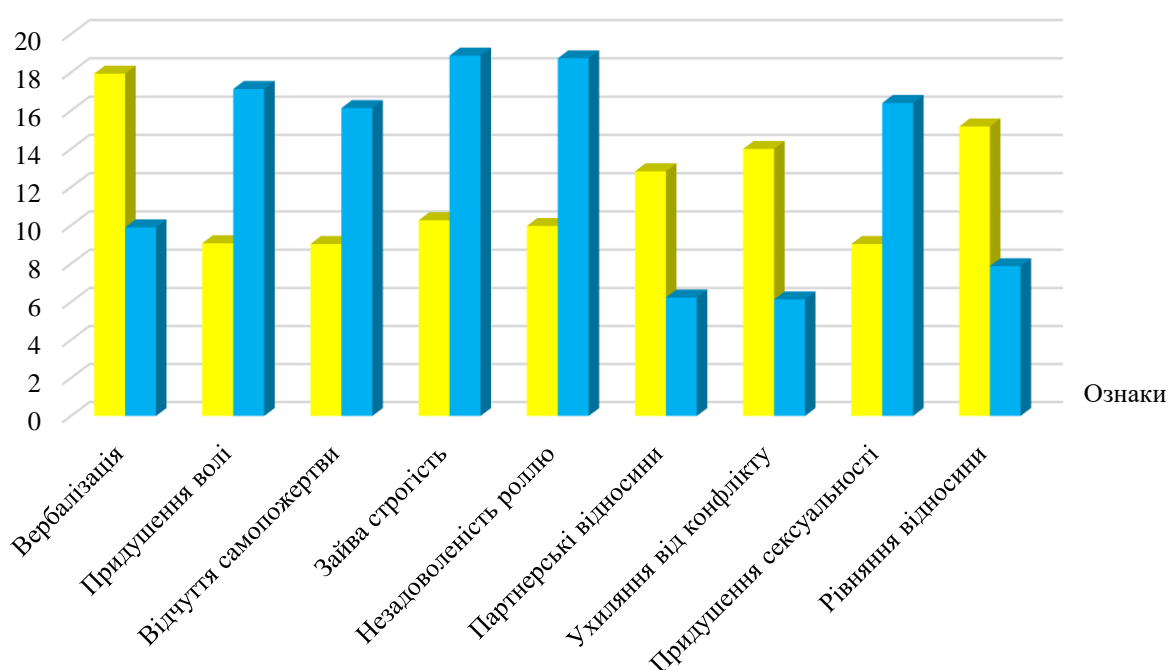

Рис. 3.1. Порівняння ознак у батьків дівчат підлітків з СП та без СП (середнє значення):

■ - група №1; ■ - група №2

За ознакою вербалізації в групі №1 (батьків дівчат підлітків без СП) середнє значення має вираженість, яка наближається до максимальної. В групі №2 (батьків дівчат підлітків з СП) середнє значення також має вираженість, але вона наближається до мінімальної. Це може значити, що батьки групи №1 приділяють більше уваги своїм дітям, намагаються проговорювати свої почуття, питають про почуття підлітків та намагаються зрозуміти їх. В таких сім'ях прийнято розмовляти про непорозуміння, та влагоджувати конфліктні ситуації шляхом вербалізації. Результати групи №2 можуть свідчити про те, що батьки не чують своїх дітей, зневажають ними, не вважають за потрібне враховувати думку дитини.

Результати дослідження за ознакою придушення волі, мають повністю протилежні значення, аніж за ознакою вербалізації. В групі №1 вираженість ознаки наближається до мінімальної, а в групі №2 – до максимальної. Це може свідчити про те, що батьки із групи №1 мають демократичний стиль виховання, намагаються підтримувати творчий потенціал дитини, не підкорювати її, а корегувати та підтримувати. Досліджувані групи №2 можуть мати авторитарний стиль виховання, при якому не дозволяється не погоджуватись з думкою батьків, творчі прояви та ініціативність пригнічуються, а іноді навіть караються.

Аналізуючи наступну ознаку – відчуття самопожертви, можна зробити висновок, що батьки групи №1 не відчувають себе пригніченими, такими що жертвують своїм життям заради дитини. Батьки групи №2 – відчувають, що їм не вистачає сил та енергії на інші сфери життя. Нажаль, це не говорить про те, що вони забагато часу приділяють сім'ї та дітям, скоріше це говорить про загальний стан нестачі мотивації, погляд на своє життя з точки зору жертви. Матері, які проходили дане тестування, жалілись на нестачу часу та невдячність членів сім'ї, що їх хатню роботу не помічають. Батьки так само жалілись на нестачу часу та невдячність членів сім'ї, казали про великі навантаження на роботі та відсутність розуміння від родини.

В контексті даної роботи та для порівняння стилів виховання важлива шкала зайва строгість. Батьки групи №1 мають середнє значення за цією ознакою, що показує їх демократичний стиль виховання, а саме вміння вибудувувати сімейні правила та дисципліну разом із чуйністю та заохоченням до проявів ініціативи. У батьків групи №2 ознака виражена та наближається до максимального значення. Це підтверджує висновки зроблені при аналізі ознаки придушення волі. Досліджувані групи №2 занадто строго виховують дітей, що може призводити або до агресивного супротиву у підлітковому віці, або до пригнічення емоцій, а це в свою чергу призводить до великої вірогідності СП у дівчат підлітків з ціллю отримати розрядку.

Вираженість ознаки незадоволення своєю сімейною роллю може свідчити про те, що досліджувані групи №1 приймають сформовані моделі поведінки в

родині, а досліджувані групи №2, різко не згодні з обов'язками які виконують в сім'ї. Це коригується з результатами за ознакою відчуття самопожертви.

Батьки групи №1 мають партнерські відносини з дитиною, це підтверджують гіпотетичні висновки зроблені при аналізі ознаки вербалізації, придушення волі та зайвої строгості. Тобто, батьки групи №1 вибудовують батьківсько-дитячі відносини спираючись на партнерство, порозуміння та вміння розмовляти під час конфліктних ситуацій. Батьки групи №2 мають мінімальну вираженість за даною шкалою, що свідчить про не бажання або не вміння вибудовувати партнерські відносини з підлітком. Це підтверджує гіпотезу, що в групі №2 переважає авторитарний стиль виховання.

За ознакою ухиляння від конфліктів в групі №1 середнє значення є нормальним, тобто батьки відкрито проговорюють своє незадоволення та шукають варіанти вирішення питання. Досліджувані групи №2 мають виражене значення даної ознаки, яке наближається до мінімальної. Це свідчить про ймовірну конфліктність батьків, не вміння чути аргументів, зняття роздратованості та виплиск негативних емоцій через агресію. Це повністю корегується з аналізом за шкалою вербалізації та зайвої строгості.

Кількісні результати дослідження за ознакою придушення сексуальності групи №1 мають середнє значення на шкалі від 5 до 20. Однак результати дослідження групи №2 мають вираженість цієї ознаки, що свідчить про замкнутість, комплекси та неповноцінні сімейні стосунки в родині, в свою чергу це може відобразитись на психоемоційному стані батьків, а далі і на дівчатах підлітках. Також, важливо зазначити, що дана шкала має велике значення саме в контексті даної роботи, бо придушення сексуальності під час формування майбутньої жінки може призвести до бажання знайти вихід сексуальної енергії через СП.

За ознакою рівняння відносин досліджувані групи №1 мають середнє значення, яке характеризується нормою. Досліджувані групи №2 показали вираженість даної ознаки, що свідчить про їх неготовність сприймати підлітка як

повноцінного члена родини. Це коригується зі значеннями результатів дослідження за шкалою партнерські відносини та придушення волі.

Висновки:

1. Виявлені особливості ставлення батьків до дітей з СП та до сімейної ролі, такі як батьки групи №2 не бажають або не вміють вибудовувати партнерські відносини, можуть зневажати думками та почуттями підлітків. Аналіз результатів показав, що в сім'ях батьків групи №2 на низькому рівні навичка вирішування конфліктів екологічними методами, прояв ініціативи може каратись, домінує авторитарний стиль виховання, який може призводити до накопичення негативних емоцій у дівчат підлітків та з великої вірогідності та за для отримання розрядки - до подальшого прояву СП.

2. Виявлено наступні особливості ставлення батьків до дітей без СП та до сімейної ролі, а саме батьки групи №1 готові спілкуватись з дівчатами підлітками, вибудовувати відносини при яких переважає взаєморозуміння. У випадках конфліктних ситуації досліджувані готові йти на компроміси та прислухатись до думки дитини, вони підтримують дітей та прояви їх творчого потенціалу. Батьки групи №1 не пригнічують дітей, не проявляють до них зайвої строгості, але підтримують сімейні правила та традиції.

3. Не виявлено значущих розбіжностей в результатах дослідження за ознаками: дратівливість, розвиток активності дитини, домінування матері та прагнення прискорити розвиток дитини, виходячи з цього можна зробити висновок, що перелічені ознаки не є чинниками СП.

3.2 Виявлення закономірностей стилів виховання батьків дівчат підлітків з СП та без СП

На другому етапі дослідження, з метою виявлення стилів виховання батьків дівчат підлітків з СП та без СП, було проведено тестування батьківського ставлення за А.Я. Варгою та В.В. Століним, в якому брали участь 2 групи досліджуваних, група №1 – батьки дівчат підлітків, які не вчиняють СП, група №2 – батьки дівчат

підлітків, які вчиняють СП. В таблиці 3.2 наведені результати дослідження виявлення закономірностей стилів виховання батьків дівчат підлітків з СП та без СП за 5 шкалами.

Таблиця 3.2

Результати дослідження виявлення закономірностей стилів виховання батьків дівчат підлітків з СП та без СП

Шкали	Група №1	Група №2	t-критерій Стьюдента	p
Прийняття-відштовхування	25,07	9,33	3,23	0,005
Образ соціальної бажаності поведінки	6,13	2,93	2,62	0,02
Симбіоз	5,07	2,63	2,36	0,05
Авторитарна гиперсоціалізація	3,80	6,10	1,76	-
Маленький невдаха	3,60	6,20	1,99	-

Шкала «Прийняття-відштовхування» показує інтегральне емоційне ставлення батьків до дитини. Результати дослідження групи №1 показують, що батьки сприймають свою дитину такою, яка вона є, поважають її індивідуальні цінності, симпатизують їй. Середнє значення наведене в таблиці, свідчить про те, що досліджувані групи №1 намагаються якомога більше часу проводити з дитиною, поважають її інтереси та плани на майбутнє.

Батьки групи №2 з високою вірогідністю виховують свою дитину непристосованою до життя, їм здається, що дитина не досягне успіху у дорослому житті. Батьки відчують до дитини смуток, злість, роздратування та розчарування. Вони не довіряють дитині та не поважають її.

Високі бали (від 24 до 33) за шкалою «Прийняття-відштовхування» опитувальника батьківського ставлення А.Я. Варги та В.В. Століна, вказують на те, що у досліджуваних склалося позитивне ставлення до своєї дитини. Батьки групи №1 не відкидають дитину навіть у тому випадку, якщо у неї є очевидні недоліки. Вони здатні хвалити підлітків за досягнення, що дозволяє дівчатам відчувати, що їх люблять, незалежно від їх дій. Низькі бали (від 0 до 8) - вказують на негатив щодо підлітків.

Дана шкала в методиці діагностики батьківських відносин дозволяє оцінити загальне емоційне ставлення до дитини. Результати дослідження показують, що батьки групи №1 поважають неповторну особистість дітей, відчувають до них симпатію. Батьки групи №2 думають, що їх діти не зможуть досягти життєвого успіху через наявність поганих схильностей.

На рисунку 3.2 зображено порівняння результатів тестування двох груп по шкалі «Прийняття-відштовхування».

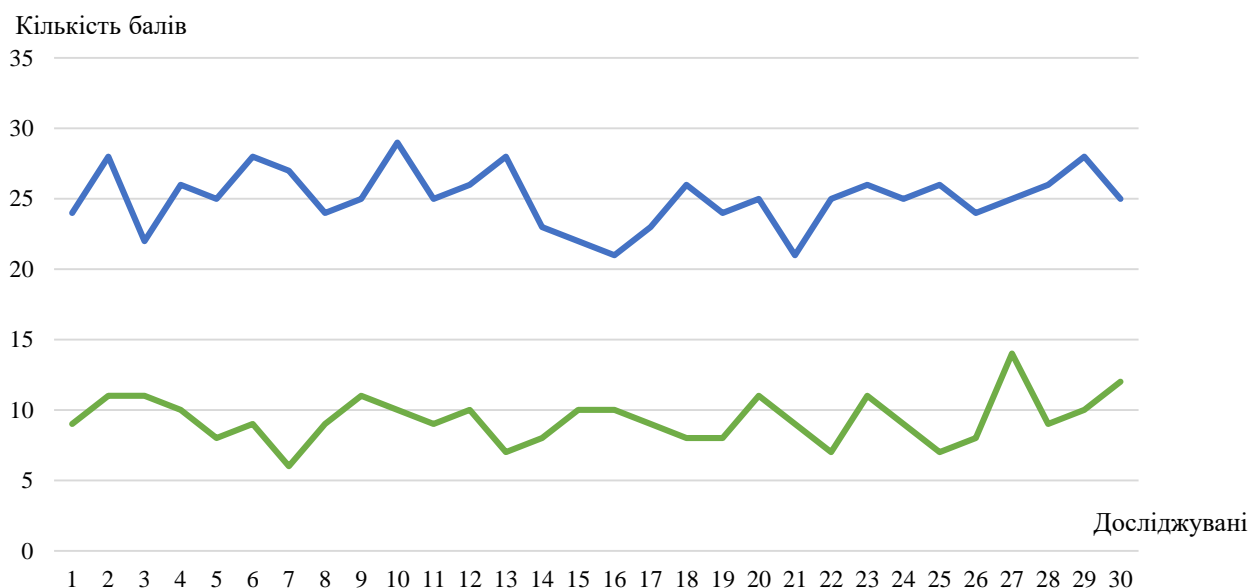

Рис. 3.2. Порівняння результатів тестування двох груп по шкалі «Прийняття-відштовхування»
 — група №1; — група №2

Шкала «Образ соціальної бажаності поведінки» або «Кооперація» показує соціально бажаний облік батьківського ставлення до підлітків. Дослідження показали, що батьки групи №1, які мають високі бали (6-7) за цією шкалою, зацікавлені в планах дитини, намагаються допомогти та співчують їй. Досліджувані групи №1 високо цінують інтелектуальні та творчі здібності дитини, відчувають гордість за неї. Вони заохочують ініціативу та самостійність дитини. Батьки групи №1 довіряють дитині, намагаються стати на її бік з будь яких питань.

Аналіз отриманих результатів за шкалою «Симбіоз» показує, що батьки групи №1 знаходяться в гармонійних стосунках зі своїми дітьми, з невеликим

відхиленням в сторону прив'язаності. Дослідження показало, що батьки групи №1 інколи можуть занадто перейматись внутрішнім світом дитини, але попереднє тестування не виявило відхилень від норми, тому в даному випадку бали вищі за середні є нормою. Також є вірогідність, що батьки групи №1 намагались показати вищий рівень прив'язаності, аніж є на справді, для підкреслення різниці між ними та другою групою досліджуваних. Дана шкала відображає міжособистісний бар'єр у спілкуванні з підлітками у родині. Батьки групи №2 не прагнуть огородити дитину від труднощів та неприємностей життя, а даючи завдання можуть грубо критикувати за їх неякісне виконання.

Шкала «Авторитарна гіперсоціалізація» або «Контроль» відображає налагоджену форму керування поведінкою дитини. Високі показники за даною шкалою (6-7 балів) - свідчать про те, що батьки групи №2 поведуться занадто авторитарно по відношенню до своїх дітей. Вони постійно вимагають безальтернативної слухняності, дисципліни та виконання всіх вимог. За висловлювання своєї думки підлітків буде покарано. В даній шкалі має значення занадто низький показник (1-2 бали), у такому випадку контроль за діями підлітків практично не здійснюється. Досліджувані групи №1 мають середній показник за даною шкалою, що свідчить про прийнятне ставлення, демократичний стиль виховання та контроль на рівні норми.

Шкала «Маленький невдаха» відображає особливості виховання і розуміння підлітків батьками. Високий показник по даній шкалі свідчить про те, що батьки вважають дитину досі маленькою. Досліджуваним групи №2 інтереси, думки та почуття здаються дитячими. Дівчат підлітків вважають непристосованими, не успішними та відкритими для поганих справ. Батьки групи №2 не довіряють своїй дитині. У зв'язку з чим батьки намагаються відгородити дитину від труднощів життя, вимогливо контролювати її дії, що навпаки призводить до ще більшої інфантилізації, або прояву протесту через СП. Батьки групи №1 мають середні показники за даною шкалою, що корегується з результатами по шкалі «Контроль».

На рисунку 3.3 зображені результати дослідження за А.Я. Варгою та В.В. Століним згідно чотирьох шкал.

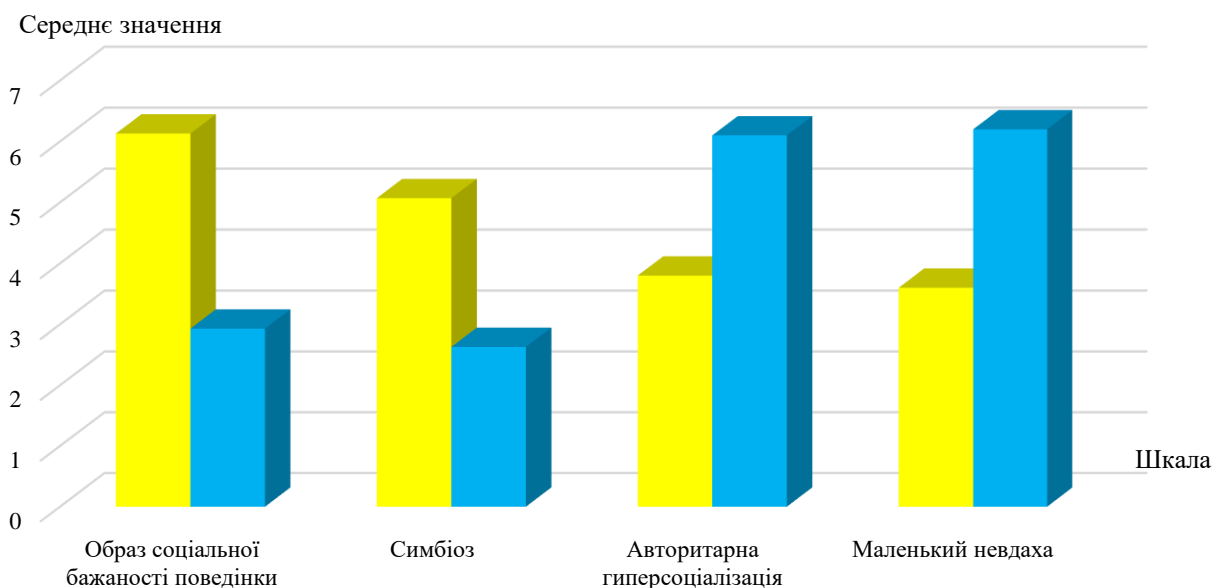

Рис. 3.3. Результати дослідження за А.Я. Варгою та В.В. Століним (чотири шкали)

■ - група №1; ■ - група №2

Висновки:

1. В результаті дослідження виявленні закономірностей стилів виховання батьків дівчат підлітків з СП, а саме батьки групи №2 не налаштовані на своїх дітей, не вважають за потрібне спілкуватись з ним, обговорювати план дій. Вони не підтримують своїх дітей, а навпаки вважають їх невмілими та безперспективними, мають достатньо жорстку позицію, чітко знають який хочуть отримати результат від діяльності підлітків. Домінує авторитарний стиль виховання та байдужість.

2. Виявленні закономірностей стилів виховання батьків дівчат підлітків без СП, а саме батьки групи №1 намагаються приймати підлітків такими, якими вони себе проявляють, лагідно корегуючи їх поведінку, радіють досягненням своїх дітей, співчують їм, не принижують підлітків, а навпаки вірять в них та їх мрії. Домінує демократичний стиль виховання.

3. Під час аналізу результатів дослідження, підтвердилась думка стосовно зв'язку авторитарного стилю виховання дівчат підлітків та вірогідності прояву у них СП.

3.3 Особливості сприйняття дівчат підлітків з СП та без СП ролі батьків в родині

На третьому етапі дослідження проводився аналіз суб'єктивного сприйняття дівчат підлітків з СП та без СП ролі батьків в родині. В групу №3 входили дівчата підлітки без СП, а в групу №4 – дівчата підлітки, які вчиняли СП. Аналіз тестування за арт методикою відрізняється, від двох попередніх, бо в даному випадку необхідно особливу увагу приділити бесіді з досліджуваними та розбору отриманих малюнків. В даній методиці деякі аспекти можуть розумітись по різному, тому треба уточнювати, що саме малось на увазі при виборі того, чи іншого варіанту.

В таблиці 3.3 наведені результати проведення арт-методики «Живий дім», але з урахуванням поставлених задач даної кваліфікаційної роботи. В таблиці 3.3 наведені відсотки вибору дівчатами з групи №3 та дівчатами з групи №4 елементів будинку відповідно до члена сім'ї. Було прийнято рішення аналізувати вибір відносно матерів, татусів та з ким асоціює себе досліджувана. Всі інші варіанти об'єднані в категорію «Інші близькі особи» та в контексті даної роботи не аналізуються, бо акцент роботи на батьківсько-дитячих відносинах без врахування всіх взаємозв'язків в сім'ях досліджуваних. Однак, загальні сімейні відносини, як то позиція бабусь та дідусів – важлива, якщо вийти за рамки обраного завдання.

Таблиця 3.3

Результати дослідження за арт методикою «Живий дім»

Близькі особи		Фундамент	Стіни	Вікна	Дах	Горище	Труба	Двері	Поріг
Матері	група №3, %	50	40	0	0	0	10	0	0
	група №4, %	16,67	53,33	0	0	30	0	0	0
	φ	2,83	1,04	-	-	4,49	2,49	-	-
	p	0,01	-	-	-	0,001	0,01	-	-

Закінчення табл. 3.1

Близькі особи		Фундамент	Стіни	Вікна	Дах	Горище	Труба	Двері	Поріг
Татусі	група №3, %	43,33	13,33	0	36,67	0	6,67	0	0
	група №4, %	6,67	46,67	0	0	0	46,67	0	0
	φ	3,54	2,93	-	5,04	-	3,80	-	-
	p	0,001	0,001	-	0,001	-	0,001	-	-
Підлітки	група №3, %	6,67	26,67	16,67	20	3,33	10	0	16,67
	група №4, %	60	0	16,67	0	23,33	0	0	0
	φ	4,84	4,2	-	3,59	2,48	2,49	-	3,26
	p	0,001	0,001	-	0,001	0,01	0,01	-	0,001
Інші близькі особи	група №3, %	0	20	83,33	43,33	96,67	73,33	100	83,33
	група №4, %	16,67	0	83,33	100	46,67	53,33	100	100
	φ	3,26	3,59	-	6,60	4,92	1,62	-	3,26
	p	0,001	0,001	-	0,001	0,001	0,05	-	0,001

Примітка: φ – емпіричне значення критерію кутового перетворення Фішера.

При індивідуальному опитуванні 60% дівчат з СП описували себе у ролі фундаменту, але не як основи сім'ї, а як елемента на який всі давлять. Також 23,33% дівчат з групи №4 асоціювали себе з горищем, розуміючи під цим свою непотрібність та покинутість, майже 17% - як трубу, кажучи що через них спускають пар в сім'ї, на них зриваються батьки, маючи поганий настрій. Дівчата з групи №3 по різному асоціювали себе та мали різне тлумачення такого вибору, що є нормою для різних індивідуальностей.

На рисунку 3.4 зображена діаграма порівняння вибору асоціації для власного образу досліджуваних. Зовнішнє коло відображає результати дослідження групи №4, внутрішнє коло – результати дослідження групи №3.

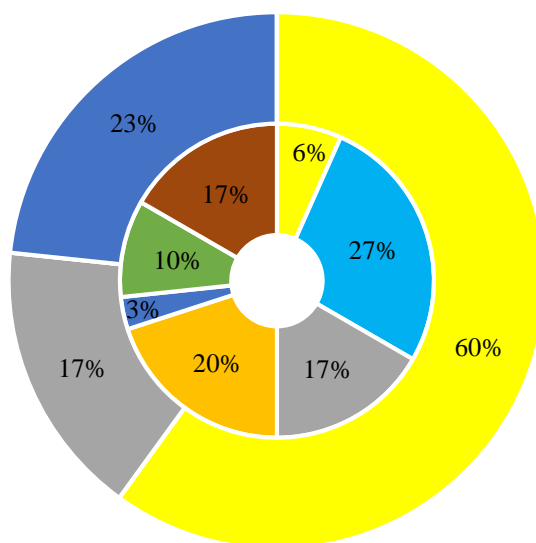

Рис. 3.4. Діаграма порівняння вибору асоціації для власного образу досліджуваних (внутрішнє коло - група №3, зовнішнє - група №4)

■ - фундамент; ■ - стіни; ■ - вікна; ■ - дах; ■ - горище; ■ - труба; ■ - поріг.

Аналізуючи те, з якою частиною будинку асоціювали своїх матерів дівчата групи №3, можна зробити висновок, що половина дівчат бачать своїх матерів як основу родини, як членів сім'ї на яких вони спираються та від яких отримують підтримку. Також, 40% дівчат відчують матерів стінами, які мають схоже значення, тримають сімейний баланс та відповідають за емоційний стан родини.

Більше половини досліджуваних групи №4 також обирали стіни, як асоціацію для матерів, однак пояснювали це запиранням, відчуттям безвиході та неможливості змінити обставини, відчуттям придушення та нестачі кисню. 30% дівчат із групи №4 бачать матерів, як горище. Підлітки розповідали, що хотіли б частіше туди ходити, вважають, що там багато цікавого, але туди нема доступу для них. Майже 17% визначили матерів як фундамент, але з точки зору жалості до матерів. Вони відчують, що мами беруть на себе тягар більший, ніж в змозі нести, але не бачать як можна об'явити цей стан.

На рисунку 3.5 зображена діаграма порівняння вибору асоціації для образу матері. Зовнішнє коло відображає результати дослідження групи №4, внутрішнє коло – результати дослідження групи №3.

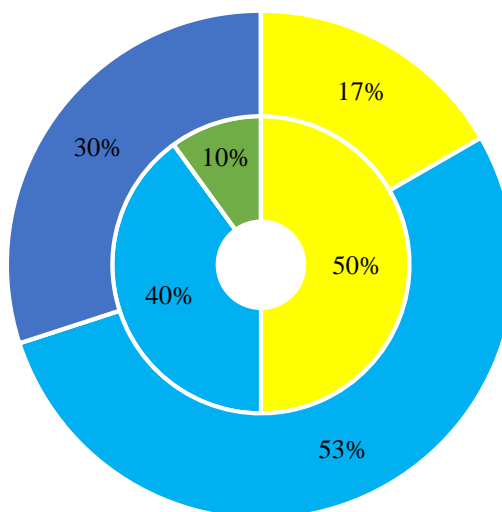

Рис. 3.5. Діаграма порівняння вибору асоціації для образу матері (внутрішнє коло - група №3, зовнішнє - група №4)

■ - фундамент; ■ - стіни; ■ - горище; ■ - труба;

Більше 40% дівчат групи №3 бачать своїх татусів, як фундамент. А саме, як опору для родини, як щось незламне та нерушиме, те – що дає впевненість та віру у майбутнє. Більше 35% досліджуваних групи №3 асоціюють батьків із дахом, проговорюючи, що дах захищає від непогоди, від зовнішніх негараздів. Дівчата вважають, що батьки дають їм почуття безпеки та захищеності.

Майже 47% дівчат групи №4 обрали стіни та трубу, як аналог батьківської функції. Кажучи про стіни, підлітки проговорювали, що відчують тиск від батьків, що коли вони в ярості, то нікуди йти, нема виходу. Однак інша частина обравши трубу, пояснювала що батьки випускають пар та навантаження, що їх дратують та провокують всі інші члени родини і батьки випускають цей тиск. Важливо зазначити, що підлітки вважають себе відповідальними за погані настрої батьків, пригнічуються через це та не маючи можливості змінити обставини чи екологічно позбутись відчуття провини – починають вчиняти СП.

На рисунку 3.6 зображена діаграма порівняння вибору асоціації для образу батька. Зовнішнє коло відображає результати дослідження групи №4, внутрішнє коло – результати дослідження групи №3.

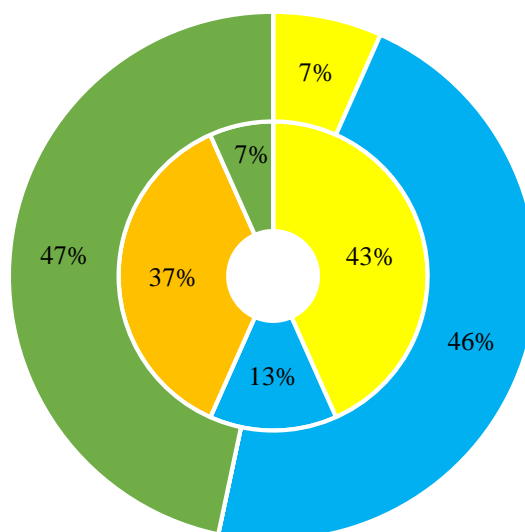

Рис. 3.6. Діаграма порівняння вибору асоціації для образу батька (внутрішнє коло - група №3, зовнішнє - група №4)

■ - фундамент; ■ - стіни; ■ - дах; ■ - труба;

В даному дослідженні було вирішено використати такий метод математичної статистики, як кутове перетворення Фішера (ф-критерій). Таке рішення обґрунтовується кількістю вибірок, задачею виявити відмінності та доцільністю використання саме для арт методики, в якій нема числових показників (балів), а є кількісні значення.

Висновки:

1. Виявлені особливості сприйняття дівчат підлітків з СП ролі батьків в родині, а саме досліджувані групи №4 відчують тиск з боку батьків, жаліються на відчуття нестачі кисню та безвиході, страх майбутнього.

2. Виявлені особливості сприйняття дівчат підлітків без СП ролі батьків в родині: дівчата з групи №3 відчують опору та підтримку від обох батьків, ролі можуть різнитись, але підлітки почуваються себе захищеними та здатними долати внутрішні та зовнішні кризи.

3. Важливим етапом аналізу даного дослідження є не тільки оцінка кількісних показників, а також аналіз взятих інтерв'ю у досліджуваних, згідно якого дівчата групи №3 асоціюють фундамент та стіни – з членами родини, які їх підтримують, а дівчата групи №4 – з тими, хто вчиняє тиск, обмеження та агресію стосовно них.

3.4 Аналіз ставлення дівчат підлітків з СП та без СП до поведінки батьків

З метою аналізу ставлення дівчат підлітків з СП та без СП до поведінки батьків підліткам в групі №3 та в групі №4 було запропоновано пройти опитувальник та окремо відповісти на питання стосовно відносин з матерями, і окремо стосовно відносин виключно з батьками. Виходячи з того, що розмір вибірок всіх груп однаковий (30 осіб) в було прийнято рішення в даному дослідженні використовувати статистичний метод, а саме двовибірковий t-критерій Стьюдента для незалежних вибірок, який рахувався за спрощеною формулою.

В таблиці 3.4 наведені результати дослідження ставлення дівчат підлітків з СП та без СП до поведінки батьків за 5 шкалами, а саме опрацьовані дані відповідей опитувальника, коли мова йшла про відношення підлітків до батьків.

Таблиця 3.4

Результати дослідження ставлення дівчат підлітків з СП та без СП до поведінки батьків

Шкали	Група №3	Група №4	t-критерій Стьюдента	p
Позитивного інтересу	13,1	5,87	2,78	0,01
Директивності	12,2	15,93	1,02	-
Ворожості	7,3	15,43	2,61	0,02
Автономності	9,17	17,4	2,3	0,05
Непоследовності	7,40	15,13	2,52	0,02

Під час аналізу результатів оцінки доньками своїх батьків слід звернути увагу на порівняння результатів за кожною окремою шкалою. Таким чином за шкалою

позитивного інтересу підлітки групи №3 описують позитивний інтерес батьків як увагу, теплоту та відкритість відносин. Домінують теплі дружні стосунки з чітким усвідомленням кордонів того, що можна і чого не можна, заборони ж діють тільки на тлі батьківської любові. Дівчата групи №4 сприймають батьків як невірноважених, таких що характеризуються різкими перепадами від вседозволеності до суворих покарань, те що дозволено сьогодні, може викликати гнів завтра.

Дівчата підлітки із групи №3 представляють директивність батька в якості маяка, що направляє на шлях істинний, вкладаючи в її душу заповіді моралі. Досліджувані групи №4 розуміють директивність як тиск, як занадто строгі правила, суть яких не пояснюється, але жорстко контролюється процес їх виконання.

Дівчата групи №3 показали низькі середні бали за шкалою ворожості, а от досліджувані групи №4 відчують ставлення батьків до них, як поєднання надвимогливості, орієнтованої на еталон «ідеальної дитини» та відповідної занадто жорсткого контролю та емоційно-відштовхуючого ставлення. Це веде до порушень взаємин між батьком та підлітком, що в свою чергу обумовлює підвищений рівень напруженості дівчат, нервозність та нестабільність.

Дівчата підлітки групи №4 мають доволі високий середній бал за шкалою автономності. Вони описують батьків, недоступними для взаємодії та наче представляють їх відгородженими від проблем сім'ї. Дівчата вважають, що батькам все одно, що відбувається навколо, їх дії не узгоджуються з потребами та запитамі близьких, інтереси яких повністю ігноруються. Результати опитування групи №3 показують рівень в рамках норми на шкалі ворожості

Високий середній бал за шкалою непослідовності підлітків групи №4, свідчить про те, що батько представляється людиною абсолютно непередбачуваною. Із досить високим ступенем імовірності в його поведінці можуть проявлятися абсолютно суперечать один одному психологічні тенденції, причому амплітуда коливань - максимальна. Це коригується із результатами за

шкалою позитивного інтересу. Дівчата групи №3 вважають, що їх батьки послідовні в своїх діях, справедливі та врівноважені.

В таблиці 3.5 наведені результати дослідження ставлення дівчат підлітків з СП та без СП до поведінки матерів за 5 шкалами, а саме опрацьовані дані відповідей опитувальника, коли підлітки відповідали на питання стосовно їх матерів.

Таблиця 3.5

Результати дослідження ставлення дівчат підлітків з СП та без СП до поведінки матерів

Шкали	Група №3	Група №4	t-критерій Стьюдента	p
Позитивного інтересу	15,07	8,63	2,04	0,05
Директивності	10,3	16,5	1,75	-
Ворожості	5,93	13,27	2,25	0,05
Автономності	10,5	15,2	1,4	-
Непослідовності	6,07	15,2	3,01	0,01

За шкалою позитивного інтересу позитивне ставлення до дочки з боку матері, засноване на психологічному прийнятті. Підлітки групи №4 мають низький бал, який описує відношення до них, як до маленької дитини, яка безпорадна та безпомічна, яка сама по собі мало що може, їх самостійність обмежується. Дівчата групи №3 відчують, що їх підтримують, сприяють їх розвитку та реалізації творчого потенціалу. Також, підлітки групи №3 відчують, що любов матерів до них абсолютна та не потребує підтверджень.

Результати дослідження за шкалою директивності показують, що підлітки групи №3 відчують контроль матерів, але разом з ним дозвіл на висловлення власної точки зору та своєї позиції. Дівчата підлітки групи №4, згідно отриманих середніх балів, відзначають жорсткий контроль з боку матерів, тенденцію до застосування своєї влади, заснованої на амбіціях. Матері більше покладаються на суворість покарання, вважаючи, що вони праві незалежно від обставин.

Ворожість матерів досліджуваними групи №4 описується як дистанція та холодність, відсутність обіймів та важливого для нормального емоційного стану дитини тепла від матері. У дівчат групи №3 низький середній бал за даною шкалою, тож вони не відчувають ворожості від матерів.

Підлітки обох груп мають відносно близькі значення за шкалою автономності, однак дівчата групи №3 мають бали в нормі, а дівчата групи №4 – високі. Це свідчить про те, що досліджувані групи №4 не відчувають турботи та опіки по відношенню до себе.

На рисунку 3.7 результати дослідження ставлення дівчат підлітків з СП та без СП до поведінки батьків та матерів з точки зору досліджуваних.

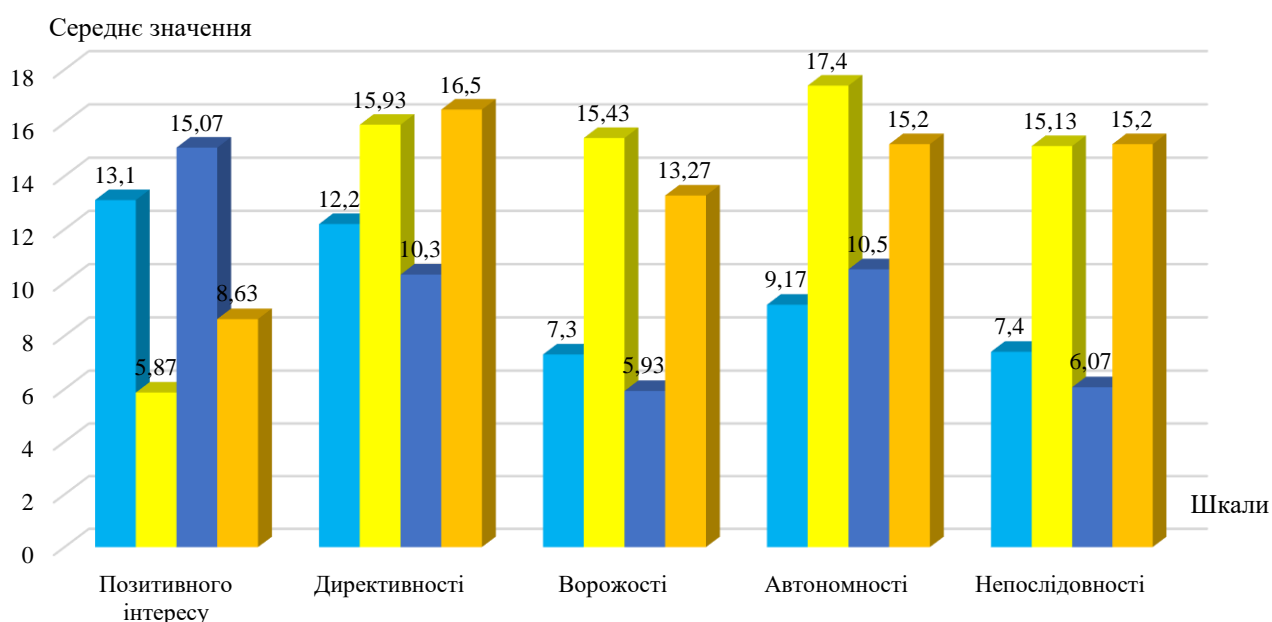

Рис. 3.7. Результати дослідження ставлення дівчат підлітків з СП та без СП до поведінки батьків та матерів

■ - група №3 до батьків; ■ - група №4 до батьків ■ - група №3 до матерів; ■ - група №4 до матерів.

Згідно отриманих результатів дослідження за шкалою непослідовності виховання з боку матерів дівчата групи №4 відчувають різку зміну стилю та прийомів, що представляють собою перехід від дуже суворого - до ліберального стилів виховання, та перехід від психологічного прийняття дочки до емоційного її відштовхування.

Таким чином дівчата відчувають, що в якийсь момент можуть розкритись та довіритись матері, але потім жалкують про це, бо їх щирість не підтримується, а

висміюється чи використовується в маніпулятивних цілях. Підлітки групи №3 вважають своїх матерів послідовними та такими, що дотримуються сімейних традицій, правил та тримають власне слово.

Висновки:

1. За результатами дослідження було проаналізовано ставлення дівчат підлітків з СП до поведінки батьків, а саме батьки дівчат підлітків відмовляються приймати їх такими, які вони є. Дівчата відчувають, що батьки вважають їх недостатньо розумними, все роблять не правильно та загалом нікчемні. Досліджувані групи №4 відчувають, що батьки пригнічують їх, бувають занадто жорстокими та агресивними, також дівчата відчувають ворожість батьків та гнів.

2. Аналіз ставлення дівчат підлітків без СП до поведінки батьків: за шкалою позитивного інтересу батьки приділяють достатньо уваги дітям, але водночас дають свободу вибору та навчають нести відповідальність за свої вчинки. Підтримують дівчат групи №3, направляють та м'яко корегують за необхідністю. Дівчата підлітки групи №3 сприймають своїх батьків, як людей, які мають демократичний стиль виховання та намагаються будувати партнерські відносини.

3. Важливий висновок необхідно зробити звернувши увагу на t-критерій Стьюдента, згідно якого відношення дівчат до матерів за шкалою автономності є близькими за значеннями. Звідси виходить, що дана шкали та її значення не мають впливу на вірогідність вчинення СП.

3.5 Порівняння особистісної та реактивної тривожності у батьків та у дівчат підлітків з СП та без СП

На п'ятому етапі дослідження було проведено порівняння особистісної та реактивної тривожності у батьків та у дівчат підлітків з СП та без СП з використанням діагностики самооцінки за Ч.Д. Спілбергом та Ю.Л. Ханіним, в якому брали участь образи 4 групи досліджуваних, група №1 – батьки дівчат підлітків, які не вчиняють СП, група №2 – батьки дівчат підлітків, які вчиняють

СП, група №3 - дівчата підлітки, які не вчиняють СП, група №4 - дівчата підлітки, які вчиняють СП.

Отримані результати дослідження реактивної тривожності батьків, свідчать про те, що 90% досліджуваних групи №1 мають низьку або помірну тривожність, натомість більше 50% групи №2 мають високу реактивну тривожність. Також, лише 13% учасників групи №1 та аж 63% батьків групи №2 мають високу особисту тривожність.

В таблиці 3.6 наведені результати дослідження рівня тривожності батьків дівчат підлітків обох груп, де РТ – це значення за шкалою реактивної тривожності, ОТ – особистої тривожності.

Таблиця 3.6

Результати дослідження рівня тривожності батьків дівчат підлітків двох груп

Рівень тривожності	РТ				ОТ			
	Група №1, %	Група №2, %	φ	p	Група №1, %	Група №2, %	φ	p
До 30 балів - низька тривожність;	43,33	23,33	1,66	0,05	46,67	16,67	2,57	0,01
Від 31 бали до 45 балів - помірна тривожність;	46,67	23,33	1,92	0,05	40	20	1,71	0,05
Більше 46 балів - висока тривожність.	10	53,33	3,85	-	13,33	63,33	4,23	-

Примітка: φ – емпіричне значення критерію кутового перетворення Фішера.

В таблиці 3.7 наведені результати дослідження рівня тривожності дівчат підлітків обох груп, де також РТ – це значення за шкалою реактивної тривожності, а ОТ – особистої тривожності.

Таблиця 3.7

Результати дослідження рівня тривожності дівчат підлітків двох груп

Рівень тривожності	РТ				ОТ			
	Група №3, %	Група №4, %	φ	p	Група №3, %	Група №4, %	φ	p
До 30 балів - низька тривожність;	40	16,67	2,05	0,05	46,67	23,33	1,92	0,05
Від 31 бали до 45 балів - помірна тривожність;	43,33	23,33	1,66	0,05	33,33	13,33	1,87	0,05
Більше 46 балів - висока тривожність.	16,67	60	3,61	-	20	63,33	3,54	-

Результати дослідження реактивної тривожності дівчат підлітків групи №3, свідчать про те, що 83% досліджуваних мають низьку або помірну тривожність, але більше 60% дівчат підлітків групи №4 мають високу реактивну тривожність. Також необхідно зазначити, що 80% учасників групи №3 мають низьку або помірну особисту тривожність, натомість 63% дівчат групи №4 мають високу особисту тривожність.

На рисунку 3.8. графічно відображені результати дослідження реактивної та особистої тривожності всіх чотирьох груп. Необхідно звернути увагу не тільки на результати порівняння рівнів тривожності групи №1 із групою №2 та групи №3 із групою №4, а також звернути увагу на взаємозв'язок рівнів тривожності батьків та дівчат, в чиїх сім'ях підлітки вчиняють СП та окремо батьків та дівчат, в родинях яких підлітки не вчиняють СП.

Такий аналіз дає змогу зробити висновки, що в сім'ях дівчат підлітків, що роблять СП відсоток досліджуваних, що мають високу реактивну тривожність складає від 53% до 60%, а в сім'ях без СП – високий рівень тривожності мають від 10% до 16% досліджуваних. Приблизно такі самі результати маємо при порівнянні відсотків досліджуваних, які мають високий рівень особистої тривожності, а саме

в сім'ях дівчат підлітків, які роблять СП відсоток досліджуваних, що мають високу реактивну тривожність складає 63%, а в сім'ях без СП – високий рівень тривожності мають від 13% до 20% досліджуваних.

Досліджувані

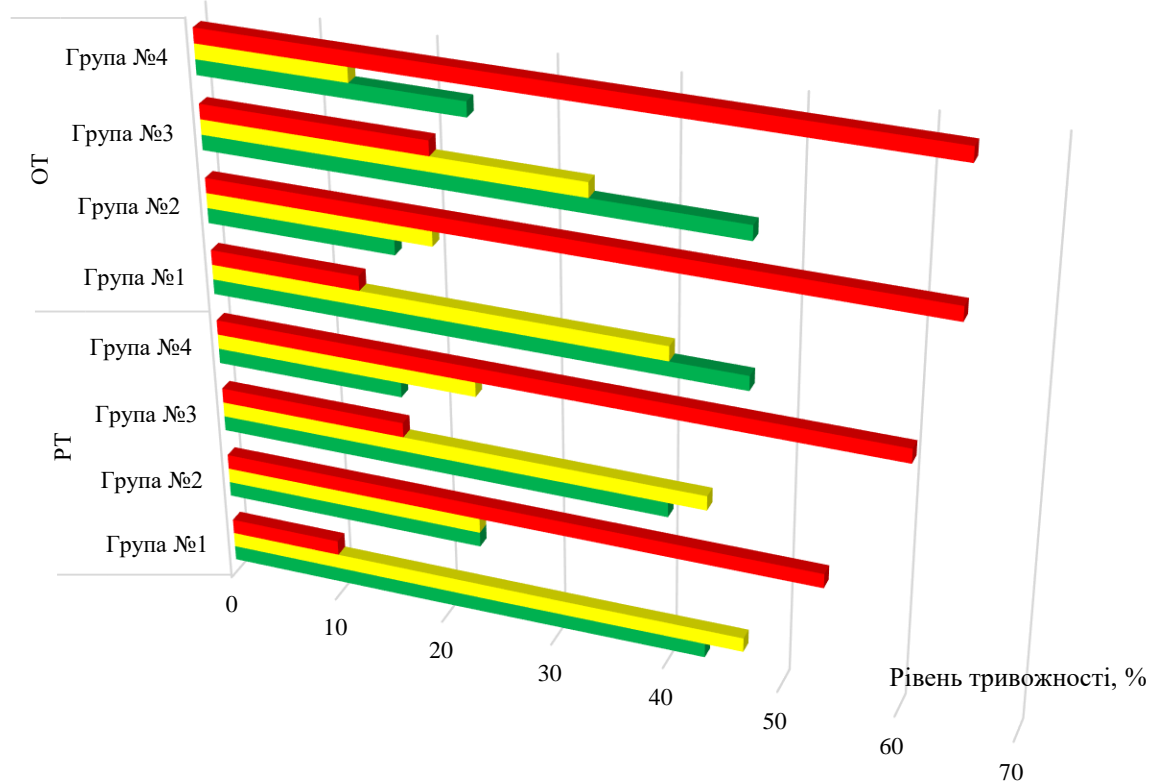

Рис. 3.8. Графічне відображення рівней тривожності чотирьох груп досліджуваних

■ - висока тривожність. ■ - помірна тривожність; ■ - низька тривожність;

Таким чином, маємо підтвердження гіпотези, що на вірогідність вчинення СП дівчатами підлітками впливає не тільки стиль виховання та батьківсько-дитячі відносини, а і психо-емоційний стан батьків, а саме рівень реактивної та особистої тривожності.

Висновки: було проведено порівняння особистісної та реактивної тривожності у батьків та у дівчат підлітків з СП та без СП та виявлено, що батьки дівчат підлітків, що не вчиняють СП мають нижчий рівень реактивної та особистої тривожності, аніж батьки дівчат підлітків, що вчиняють СП. Дівчата, що не вчиняють СП мають нижчий рівень реактивної та особистої тривожності, ніж дівчата, що вчиняють СП.

ВИСНОВКИ

Таким чином відповідно до поставленої мети та завдань досліджень було зроблено наступні висновки:

1. Проведено аналіз сучасної наукової літератури, стану та тенденцій розвитку психологічних досліджень батьківсько-дитячих відносин в сім'ях дітей з СП, а також проаналізовано результати теоретичних та емпіричних досліджень щодо особливостей осіб з СП. Згідно з дослідженнями американських вчених близько 13% підлітків завдають собі шкоди. Австралійське дослідження психічного здоров'я та добробут дітей і підлітків повідомляє, що приблизно 11% молодих людей у віці від 12 до 16 років завдавали собі шкоди без наміру самогубства протягом 12 місяців.

Багато вчених проводять дослідження цієї теми, водночас досі не розроблені чіткі рекомендації стосовно виховання дітей. Нажаль, в нашій країні не проводяться дослідження цієї теми на достатньому та необхідному рівні, але західні вчені та науковці, такі як Мерілі Стронг, Армадо Фавазза та Карл Меннінгер активно вивчають дану тему.

2. Проаналізовано психологічні особливості ставлення батьків до дітей з СП та до сімейної ролі та виявлені наступні особливості: у батьків дівчат підлітків з СП більш характерним є не бажання або не вміння вибудовувати партнерські відносини в родині, зневажання думками та почуттями підлітків. Аналіз результатів показав, що в таких сім'ях на низькому рівні навичка вирішування конфліктів екологічними методами, прояв ініціативи може каратись. Не виявлено значущих розбіжностей в результатах дослідження за ознаками: дратівливість, розвиток активності дитини, домінування матері та прагнення прискорити розвиток дитини, виходячи з цього можна зробити висновок, що перелічені ознаки не є чинниками СП.

3. Виявлені закономірності стилів виховання батьків дівчат підлітків з СП та без СП, а саме те, що у батьків дівчат підлітків з СП домінує авторитарний стиль виховання, який може призводити до накопичення негативних емоцій у дівчат

підлітків та бути предиктом СП. У батьків дівчат підлітків без СП домінує демократичний стиль виховання.

4. Виявлені психологічні особливості сприйняття дівчат підлітків з СП та без СП ролі батьків в родині. Досліджувані дівчата підлітки, що вчиняють СП відчують тиск з боку батьків, жаліються на відчуття нестачі кисню та безвиході, страх майбутнього. Дівчата, що не вчиняють СП відчують опору та підтримку від обох батьків. Підлітки почуваються себе захищеними та здатними долати внутрішні та зовнішні кризи.

5. Проаналізовано ставлення дівчат підлітків з СП та без СП до поведінки батьків. Згідно досліджень дівчата відчують, що батьки вважають їх недостатньо розумними, що вони все роблять не правильно та загалом нікчемні. Досліджувані відчують, що батьки пригнічують їх, бувають занадто жорстокими та агресивними, також дівчата відчують ворожість батьків та гнів. Батьки дівчат підлітків, що не вчиняють СП приділяють достатньо уваги дітям, але водночас дають свободу вибору та навчають нести відповідальність за свої вчинки. Підтримують дівчат, направляють та м'яко корегують за необхідністю. Відношення дівчат до матерів за шкалою автономності є близькими за значеннями. Звідси виходить, що дана шкали та її значення не є предиктом вчинення СП.

6. Порівняно особистісну та реактивну тривожності у батьків та у дівчат підлітків з СП та без СП. Виявлено, що батьки дівчат підлітків, що не вчиняють СП мають нижчий рівень реактивної та особистої тривожності, аніж батьки дівчат підлітків, що вчиняють СП. Дівчата, що не вчиняють СП мають нижчий рівень реактивної та особистої тривожності, ніж дівчата, що вчиняють СП. Крім того, аналіз сімей (батьків та їх доньок), що не вчиняють СП та аналіз сімей (батьків та їх доньок), що вчиняють СП показав зв'язок рівня тривожності із вірогідністю вчинення СП. Тобто, батьки та доньки, що не вчиняють СП мають значно нижчий рівень тривожності, аніж батьки та доньки, що вчиняють СП.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Берегова, Н. П. Селфхарм, як деструктивна форма переживання стресів / Н. П. Берегова, О. Ю. Повстюк. - Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2020. - Т. 1, № 1. - С. 13–16.
2. Бех, І. Д. Виховання особистості: сходження до духовності / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2006. – 272 с.
3. Глассман, Л. Г. Жорстоке поводження з дітьми, несуйцидальні самоушкодження та посередницька роль самокритики / Л. Г. Глассман, М. Р. Ваєріх, Дж. М. Хулі, Т. Л. Деліберто, М. К. Нок // Поведінка. 2007. - № 45 (11). – 42 с.
4. Жигайло, М. О. Специфіка тілесних ідентифікаційних практик у соціальних мережах: вітчизняний вимір // Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. - 2022. - № 2. – 50 с.
5. Карпець, Я. Self-Harm Самопошкодження / Я. Карпець. - К. : Ліра К, 2023. - 202 с.
6. Католик, Г. В. Дитяча та юнацька психотерапія: теорія та практика в сучасних наукових дослідженнях / Г. В. Католик. – Львів : Астролябія, 2012. - 311 с.
7. Кацєро, А. О. Ціннісні орієнтації сучасних підлітків / А. О. Кацєро // Освіта для майбутнього розвитку: Тези Міжнар. наук-практ. конф. – К.: Вид-во Києво-Могилянської Академії, 2002. – С. 54-55.
8. Кравченко, К. В. Дослідження ставлення батьків до дитини у сучасних українських сім'ях / К. В. Кравченко // Актуальні питання соціальної та практичної психології у координатах сучасних парадигм: матеріали ІІІ міжнар. наук.-практ. конф. - Сєвєродонецьк : Вид-во Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, 2015. - С. 88–90.
9. Макаренко, А. О. Самоушкодження підлітків: дослідження дитячобатьківських відносин / А. О. Макаренко, Н. Л. Калайтан, Т. П. Старовойт // Молодий вчений. – 2019. – № 9 (73). – С. 42–45.

10. Мандзик, Т. Виховний стиль батька як фактор формування соціально-психологічної адаптованості підлітків / Т. Мандзик // Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. - 2014. – № 2 (2). – С. 52–56.
11. Меннингер, К. Війна із самим собою: пер. з англ. / К. Меннингер. - К. : Ліра К, 2010. - 480 с.
12. Омельченко, Я. М. Психологічна допомога підліткам та юнакам з тривожними станами / Я. М. Омельченко, З. Г. Кісарчук. – Київ : Шк. світ, 2011. – 112 с.
13. Повалій, Л. В. Специфіка батьківсько-дитячих взаємин у сучасній сім'ї / Л. В. Повалій. - К. : Нова думка, 2019. – 236 с.
14. Польська, Н. А. Моделі корекції та профілактики самоушкоджуючої поведінки / Н. А. Польська // Консультативна психологія та психотерапія. - 2016. - Т. 24. № 3. - С. 110-125.
15. Польська, Н. А. Предиктори та механізми самопошкоджуючої поведінки / Н. А. Польська // Психологічний журнал. – 2009. – №30 (1). – С. 96–105.
16. Розов, Є. І. Настільна книга практичного психолога / Є. І. Розов. - К. : Главник, 1998. – 344 с.
17. Самоушкоджуюча поведінка в оцінці ступеня ризику суїциду при екстреній психологічній допомозі [Електронний ресурс] - Режим доступу : <http://self-injury.at.ua/publ>.
18. Самоушкодження – Навіщо підлітки шкодять собі [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://xku.qqq.in.ua/articles/samoushkozhenja-navishho-pidlitki-shkodjat-sobi>.
19. Стронг, М. Ярко-красный крик. Самоповреждение и язык боли [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://self-injury.at.ua/publ/2-1-0-6>.
20. Титаренко, Т. Життєві кризи: технології консультування. Перша частина / Т. Титаренко. – К. : Главник, 2007. – 144 с.

21. Токарева, Л. Д. Ціннісні орієнтації сучасних батьків / Л. Д. Токарев. - Донецьк : ЛАНДОН, 2012. - С. 250–256.
22. Трубавіна, І. М. Сім'я в соціально-педагогічних дослідженнях / І. М. Трубавіна // Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. – К. : Київський університет імені Бориса Грінченка, 2012. – С. 9-12.
23. Хомишак, О. Б. Особливості батьківського виховання дитини в сім'ї / О. Б. Хомишак // Психолого-педагогічні проблеми : зб. наук. пр. Уманського державного педагогічного ун-ту імені Павла Тичини. - Умань : ПП Жовтий, 2011. - № 37. - С. 225–231.
24. Чепмен, А. Л. Розгадування головоломки навмисного самоушкодження: модель уникнення на досвіді: пер. с англ. / А. Л. Чепмен, К. Л. Грац, М. З. Браун. - К. : Главник, 2006. – 394 с.
25. Шевченко, К. Робота з агресивними, замкненими та сором'язливими дітьми: психокорекційна програма / упоряд. Т. Червонна. – К. : Ліра К, 2008. – 128 с.
26. Шульга, В. Корекція вчинків підлітка: тренінг / В. Шульга. – К. : Шк. світ, 2007. – 112 с.
27. Adolescent Self-Injury: A Comprehensive Guide for Counselors and Health Care Professionals [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://www.mentalhealth.org.uk/explore-mental-health/publications>.
28. Bodies under Siege: Self-mutilation and Body Modification in Culture and Psychiatry Paperback [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://www.mentalhealth.org.uk/explore-mental-health/publications>.
29. Bodily Harm: The Breakthrough Healing Program For Self-Injurers [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://www.mentalhealth.org.uk/explore-mental-health/publications/body-harm>.
30. Coping with self-harm [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://jersey.police.uk/media/354331/coping-with-selfharm>.

31. Cry of Pain: Understanding Suicide and Self-Harm [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://www.mentalhealth.org.uk/explore-mental-health>.
32. Farber, Sharon K. Death and annihilation anxieties in anorexia nervosa, bulimia, and self-mutilation / Sharon K. Farber, Craig C. Jackson, Johanna K. Tabin, Eytan Bachar. - *Psychoanalytic Psychology*. 2007. - Т. 24, № 2. - С. 289–305.
33. Favazza, A. R. Bodies under siege: Self-mutilation in Culture and Psychiatry. – London: The Johns Hopkins University Press, 1996. - 373 p.
34. Healing the Hurt Within : Understand and Relieve the Suffering Behind Self-Destructive Behaviour [Электронный ресурс] - Режим доступа: https://www.mind.org.uk/media/5133002/healing_the_hurt_within.
35. Kissil, K. Attachment-based family therapy for adolescent self-injury / K. Kissil // *Journal of Family Psychotherapy*. - 2011. - № 22 (4). - с. 313–327.
36. «Self-harm behavior in children and youth: information for parents and caregivers» [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://ementalhealth.ca>.
37. The truth about self-harm [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://www.mentalhealth.org.uk/explore-mental-health/publications>.
38. Understanding self-harm [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.mind.org.uk/media>.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Методики дослідження

Тест «Papi - батьківсько-дитячі відносини», автор Е.С. Шефер та Р. К. Белл,
адаптований Т.В. Нещерет

Інструкція: за посиланням будуть ствердження, які допоможуть з'ясувати, що батьки думають про виховання дітей. Немає відповідей правильних і неправильних, оскільки кожен прав по відношенню до власних поглядів. Намагайтеся відповідати точно і правдиво. Є запитання подібні, але не однакові, це зроблено для того, щоб вловити можливі, навіть невеликі відмінності в поглядах на виховання дітей. Не обмірковуйте відповідь довго, намагайтеся дати першу відповідь, яка прийде Вам в голову. Поруч з кожним ствердженням знаходяться варіанти відповідей, потрібно вибрати одну, залежно від свого переконання у правильності даного положення.

Текст опитувальника:

1. Якщо діти вважають свої погляди правильними, вони можуть не погоджуватися з поглядами батьків.
2. Хороші мати повинна оберегати своїх дітей навіть від маленьких труднощів і образ.
3. Для хорошої матері дім і сім'я - найважливіше в житті.
4. Деякі діти настільки погані, що заради їхнього ж блага потрібно навчити їх боятися дорослих.
5. Діти повинні віддавати собі звіт в тому, що батьки роблять для них дуже багато.
6. Маленьку дитину завжди слід міцно тримати під час миття, щоб вона не впала.
7. Люди, які думають, що в хорошій сім'ї не може бути непорозумінь, не знають життя.
8. Дитина, коли подорослішає, буде дякувати батькам за суворе виховання.

9. Перебування з дитиною цілий день може довести до нервового виснаження.
10. Краще, якщо дитина не замислюється над тим, чи правильні погляди її батьків.
11. Батьки повинні виховувати в дітях повну довіру до себе.
12. Дитину слід вчити уникати бійок, незалежно від обставин.
13. Найгірше для матері, що займається господарством, почуття, що їй нелегко звільнитися від своїх обов'язків.
14. Батькам легше пристосуватися до дітей, ніж навпаки.
15. Дитина повинна навчитися в житті багатьом потрібним речам, і тому йому не можна дозволяти їй втрачати цінний час.
16. Якщо один раз погодитись з тим, що дитина набідувалася, то вона буде це робити постійно.
17. Якби батьки не заважали у вихованні дітей, матері б краще справлялися з дітьми.
18. У присутності дитини не треба розмовляти про питання статі.
19. Якби мати не керувала будинком, чоловіком і дітьми, все відбувалося б менш організовано.
20. Мати повинна робити все, щоб знати, про що думають діти.
21. Якби батьки більше цікавилися справами своїх дітей, діти були б краще і щасливіше.
22. Більшість дітей повинні самостійно справлятися з фізіологічними потребами вже з 15 місяців.
23. Найважче для молодої матері - залишатися одній у перші роки виховання дитини.
24. Треба сприяти тому, щоб діти висловлювали свою думку про життя в сім'ї, навіть якщо вони вважають, що життя в сім'ї неправильне.
25. Мати повинна робити все, щоб уберегти свою дитину від розчарувань, які несе життя.
26. Жінки, які ведуть безтурботне життя, не дуже гарні матері.

27. Треба обов'язково викорінювати у дітей прояви єхидства.
28. Мати повинна жертвувати своїм щастям заради щастя дитини.
29. Всі молоді матері бояться своєї недосвідченості у поводженні з дитиною.
30. Подружжя повинні час від часу лаятися, щоб довести свої права.
31. Суворі дисципліна по відношенню до дитини розвиває в ній сильний характер.
32. Матері часто настільки замучені присутністю своїх дітей, що їм здається, ніби вони не можуть з ними бути ні хвилину більше.
33. Батьки не повинні поставати перед дітьми в поганому світлі.
34. Дитина повинна поважати своїх батьків більше за інших.
35. Дитина повинна завжди звертатися за допомогою до батьків або вчителів замість того щоб вирішувати свої непорозуміння в бійці.
36. Постійне перебування з дітьми переконує мати, що її виховні можливості менше ніж, могли би бути.
37. Батьки своїми вчинками повинні завоювати прихильність дітей.
38. Діти, котрі не пробувають своїх сил в досягненні успіхів, повинні знати, що потім у житті можуть зустрітися з невдачами.
39. Батьки, які розмовляють з дитиною про її проблеми, повинні знати, що краще дитину залишити в спокої і не вникати в її справи.
40. Чоловіки, якщо не хочуть бути егоїстами, повинні брати участь у сімейному житті.
41. Не можна допускати, щоб дівчатка і хлопчики бачили один одного голими.
42. Якщо дружина достатньо підготовлена до самостійного вирішення проблем, то це краще і для дітей і для чоловіка.
43. У дитини не повинно бути таємниць від своїх батьків.
44. Якщо у вас прийнято, що діти розповідають Вам анекдоти, а Ви - їм, то багато питань можна вирішити спокійно і без конфліктів.
45. Якщо рано навчити дитину ходити, це благотворно впливає на її розвиток.
46. Недобре, коли мати одна долає всі труднощі, пов'язані з доглядом за

дитиною та її вихованням.

47. У дитини повинні бути свої погляди і можливість їх вільно висловлювати.

48. Треба берегти дитину від важкої роботи.

49. Жінка повинна вибирати між домашнім господарством і розвагами.

50. Розумний батько повинен навчити дитину поважати начальство.

51. Дуже мало жінок отримують подяку від дітей за працю, витрачену на їхнє виховання.

52. Якщо дитина потрапила в біду, в будь-якому випадку мати завжди відчуває себе винною.

53. У молодого подружжя, незважаючи на силу почуттів, завжди є розбіжності, які викликають роздратування.

54. Діти, яким вселили повагу до норм поведінки, стають хорошими, стійкими й шановними людьми.

55. Рідко буває, щоб мати, яка цілий день займається з дитиною, зуміла бути ласкавою і спокійною.

56. Діти не повинні поза домом вчитися тому, що це суперечить поглядам їхніх батьків.

57. Діти повинні знати, що немає людей більш мудрих, ніж їхні батьки.

58. Немає виправдання дитині, яка б'є іншу дитину.

59. Молоді матері страждають з приводу свого ув'язнення в будинку більше, ніж з будь-якої іншої причини.

60. Змушувати дітей відмовлятися і пристосовуватися - поганий метод виховання.

61. Батьки повинні навчити дітей знайти заняття і не втрачати вільного часу.

62. Діти мучать своїх батьків дрібними проблемами, якщо з самого початку до цього звикнуть.

63. Коли мати погано виконує свої обов'язки по відношенню до дітей, це означає, що батько не виконує своїх обов'язків по утриманню родини.

64. Дитячі ігри з сексуальним змістом можуть привести дітей до сексуальних злочинів.

65. Планувати повинна тільки мати, так як тільки вона знає, як належить вести господарство.

66. Уважна мати повинна знати, про що думає її дитина.

67. Батьки, які вислуховують зі схваленням відверті висловлювання дітей про їхні переживання на побаченнях, товариських зустрічах та танцях, допомагають їм у більш швидкому соціальному розвитку.

68. Чим швидше слабшає зв'язок дітей з родиною, тим швидше діти навчаються вирішувати свої проблеми.

69. Розумна мати робить все можливе, щоб дитина до і після народження знаходився в хороших умовах.

70. Діти повинні брати участь у вирішенні важливих сімейних питань.

71. Батьки повинні знати, як потрібно поступати, щоб їхні діти не потрапили у важкі ситуації.

72. Занадто багато жінок забувають про те, що їх належним місцем є будинок.

73. Діти потребують материнської турботи, якої їм іноді не вистачає.

74. Діти повинні бути більш дбайливі і вдячні своїй матері за працю, вкладену в них.

75. Більшість матерів побоюються мучити дитину, даючи їй дрібні доручення.

76. У сімейному житті існує багато питань, які не можна вирішити шляхом спокійного обговорення.

77. Більшість дітей повинні виховуватися більш строго, ніж це відбувається насправді.

78. Виховання дітей - це важка нервова робота.

79. Діти не повинні сумніватися в способі мислення їхніх батьків.

80. Більше за всіх інших діти повинні поважати батьків.

81. Не треба сприяти тому, щоб діти займалися боксом і боротьбою, тому що це може призвести до серйозних порушень тіла та інших проблем.

82. Одне з поганих явищ полягає в тому, що у матері, як правило, немає

вільного часу для улюблених занять.

83. Батьки повинні вважати дітей рівноправними по відношенню до себе у всіх питаннях життя.

84. Коли дитина робить те, що зобов'язана, вона знаходиться на правильному шляху і буде щаслива.

85. Треба залишити дитину, якій сумно, у спокої і не займатися нею.

86. Найбільше бажання будь-якої матері, щоб її зрозумів чоловік.

87. Одним з найскладніших моментів у вихованні дітей є сексуальні проблеми.

88. Якщо мати керує будинком і піклується про все, вся сім'я відчуває себе добре.

89. Дитина - частина матері, тому мати має право знати все про життя дитини.

90. Діти, яким дозволяється жартувати і сміятися разом з батьками, легше приймають їхні поради.

91. Батьки повинні докласти всіх зусиль, щоб якомога раніше навчити дитину справлятися з фізіологічними потребами.

92. Більшість жінок потребують більшої кількості часу для відпочинку після народження дитини, ніж їм дається насправді.

93. Дитини повинна бути впевнена в тому, що її не покарають, якщо вона довірить батькам свої проблеми.

94. Дитину не потрібно привчати до важкої роботи вдома, щоб вона не втратила охоту до будь-якої роботи.

95. Для хорошої матері досить спілкування з власною сім'єю.

96. Часом батьки змушені поступати проти волі дитини.

97. Матері жертвують всім заради блага власних дітей.

98. Найголовніша турбота матері - благополуччя і безпека дитини.

99. Природно, що двоє людей з протилежними поглядами в подружжі сваряться.

100. Виховання дітей у строгій дисципліні робить їх більш щасливими.

101. Природно, що мати «божеволіє», якщо у неї діти егоїсти і дуже

вимогливі.

102. Дитина ніколи не повинна слухати критичні зауваження про своїх батьків.

103. Перший обов'язок дітей - довіра по відношенню до батьків.

104. Батьки, як правило, більш схильні до спокійних дітей, ніж до забіяк.

105. Молода мати відчуває себе нещасною, бо знає, що багато речей, які їй хотілося б мати, для неї недоступні.

106. Немає жодних підстав, щоб у батьків було більше прав і привілеїв, ніж у дітей.

107. Чим раніше дитина зрозуміє, що немає сенсу втрачати час, тим краще для неї.

108. Діти роблять все можливе, щоб зацікавити батьків своїми проблемами.

109. Небагато чоловіків розуміють, що матері їхньої дитини теж потрібна радість у житті.

110. З дитиною щось не в порядку, якщо вона багато розпитує про сексуальні стосунки.

111. Виходячи заміж, жінка повинна давати собі звіт в тому, що буде змушена керувати сімейними справами.

112. Обов'язком матері є знання таємних думок дитини.

113. Якщо включати дитину в домашні справи, вона стає більш пов'язана з батьками і буде легше довіряти їм свої проблеми.

114. Треба якомога раніше припинити годувати дитину грудьми і з пляшечки, а привчити дитину «самостійно» харчуватися.

115. Не можна вимагати від матері занадто великого почуття відповідальності по відношенню до дітей.

Опитувальник батьківське ставлення за А.Я. Варгою та В.В. Століним

Інструкція: опитувальник батьківського ставлення А.Я. Варги та В.В. Століна містить в собі 61 питання. Відповідати на питання необхідно згодою або ж незгодою. Даний тест надійний і досить точно відображає особливості ставлення батьків до дитини. Учасники опитувальника батьківського ставлення повинні давати виключно правдиві відповіді. Це дозволить отримати найбільш точний результат у тестуванні.

Текст опитувальника:

1. Я завжди співчуваю дитині.
2. Я вважаю своїм обов'язком знати все, що думає моя дитина.
3. Я поважаю свою дитину.
4. Мені здається, що поведінка моєї дитини значно відхилилась від норми.
5. Потрібно як надалі тримати свою дитину від реальних життєвих проблем, якщо вони її травмують.
6. Я відчуваю до дитини почуття прихильності.
7. Гарні батьки відокремлюють дитину від труднощів життя.
8. Моя дитина часто неприємна мені.
9. Я завжди намагаюсь допомогти своїй дитині.
10. Буває так, що знущання над дитиною має велику користь.
11. Я відчуваю смуток по відношенню до дитини.
12. Моя дитина нічого не досягне в житті.
13. Мені здається, що інші діти знущаються над моєю дитиною.
14. Моя дитина часто робить такі вчинки, які окрім смута нічого не варті.
15. Для своїх років моя дитина незріла.
16. Моя дитина веде себе погано, щоб досадити мені.
17. Моя дитина всмоктує в себе погане, як «губка».
18. Мою дитину важко навчити гарним манерам при всьому бажанні.
19. Дитину треба тримати в рамках, тоді з неї вийде порядна людина.
20. Я люблю коли, друзі моєї дитини приходять до нас у гості.
21. Я приймаю участь в вихованні своєї дитини.

22. До моєї дитини «клеїться» все погане.
23. Моя дитина не досягне успіху у житті.
24. Коли в компанії розмовляють про дітей, мені соромно, що моя дитина не така грамотна, як мені хотілось би.
25. Я жалію свою дитину.
26. Коли я порівнюю свою дитину з однолітками, вони здаються мені доросліше за поведінкою, і за судженнями.
27. Я з задоволенням проводжу вільний час зі своєю дитиною.
28. Я часто жалію про те, що моя дитина росте та дорослішає, і з задоволенням згадую її маленькою.
29. Я часто ловлю себе на ворожому ставленні до дитини.
30. Я мрію, про те, щоб моя дитина досягла всього того, чого я не зміг досягти в житті.
31. Батьки повинні пристосуватися до дитини, а не лише вимагати цього від неї.
32. Я намагаюсь виконати всі побажання моєї дитини.
33. При прийнятті родинною рішень слід враховувати думку дитини.
34. Я дуже цікавлюсь життям дитини.
35. У конфлікті з дитиною я часто можу признати, що дитина має рацію.
36. Діти рано дізнаються, що батьки можуть помилятися.
37. Я завжди враховую думку дитини.
38. Я з дитиною підтримую дужні стосунки.
39. Головна причина капризів моєї дитини - егоїзм, упертість и лінь.
40. Не можливо нормально відпочити, якщо проводити відпустку з дитиною.
41. Найголовніше, щоб у дитини було спокійне та безтурботне дитинство.
42. Іноді мені здається, що моя дитина не здатна на гарні вчинки.
43. Я розподіляю захоплення своєї дитини.
44. Моя дитина може вивести з себе кого завгодно.
45. Я розумію смуток своєї дитини.
46. Моя дитина часто дратує мене.

47. Виховання дитини – постійна трата нервів.
48. Суворі дисципліна у дитинстві розвиває твердий характер.
49. Я не довіряю своїй дитині.
50. За вимогливе ставлення до дитини, вони дякують потім.
51. Іноді мені здається, що я не навиджу свою дитину.
52. В моїй дитині більше недоліків, ніж достоїнств.
53. Я поділяю інтереси своєї дитини.
54. Моя дитина не в змозі щось зробити самостійно, а якщо і зробить, то обов'язково не так.
55. Моя дитина виростає непристосована до життя.
56. Моя дитина подобається мені така, яка є.
57. Я добре слідкую за станом здоров'я моєї дитини.
58. Часто я пишаюся своєю дитиною.
59. Дитина не повинна мати секретів від батьків.
60. Я не високої думки про якість моєї дитини і не скриваю від неї це.
61. Бажано, щоб дитина дружила з тими дітьми, які подобаються її батькам.

Арт-техніка «Живий дім» Н. Кедрової

Інструкція: напишіть імена 7-8 членів родини або близьких друзів, які впливають на Вас в даний момент та важливі для Вас. На аркуші формату А4 зобразіть сільський будиночок, в якому обов'язково є фундамент, стіни, вікна, дах, горище, труба, двері та поріг. Надайте кожній частині будинку ім'я конкретної людини, починаючи з себе. На малюнку напишіть, хто із зазначених Вами людей може бути дахом, хто – вікнами, стінами тощо.

На рисунку А.1 зображено приклад виконання завдання дівчини підлітка з СП, 13 років (опис асоціацій було відображено на зворотній стороні малюнка). На рисунку А.2 зображено приклад виконання завдання дівчини підлітка без СП, 12 років (опис асоціацій було відображено на зворотній стороні малюнка).

Рис. А.1. Приклад виконання завдання дівчини підлітка з СП, 13 років

Рис. А.2. Приклад виконання завдання дівчини підлітка без СП, 14 років

Тест «Поведінка батьків і ставлення підлітків до них» за Е. Шафером

Інструкція: просимо Вас оцінити виходячи з власного досвіду, які із зазначених положень найбільше характерні для Ваших батьків. Для цього уважно прочитайте кожне твердження, не пропускаючи жодного з них. Якщо Ви вважаєте, що твердження повністю відповідає принципам вашого батька або матері, оберіть відповідний варіант відповіді.

Текст опитувальника був наданий двічі, окремо стосовно батька та матері.
Мій батько / моя мати:

1. Дуже часто посміхається мені.
2. Категорично вимагає, щоб я засвоїла, що я можу робити, а що не маю.
3. Володіє недостатньою терплячістю щодо мене.
4. Коли я йду, сам вирішує, коли я повинна повернутися.
5. Завжди швидко забуває те, що сам говорить або наказує.
6. Коли в мене поганий настрій, радить мені заспокоїтися або розвеселитись.
7. Вважає, що у мене повинно існувати багато правил, які я зобов'язана виконувати.
8. Постійно скаржиться комусь на мене.
9. Надає мені стільки свободи, скільки мені треба.
10. За одне і те ж один раз карає, а інший – прощає.
11. Дуже любить робити що-небудь разом.
12. Якщо призначає якусь роботу, то вважає, що я повинна робити тільки її, поки не закінчу.
13. Починає сердитися і обурюватися з приводу будь-якої дрібниці, яку я зробила.
14. Не вимагає, щоб я запитувала у нього дозволу, щоб йти туди, куди захочу.
15. Відмовляється від багатьох своїх справ залежно від мого настрою.
16. Намагається розвеселити і надихнути мене, коли мені сумно.
17. Завжди наполягає на тому, що за всі мої проступки я повинна бути покарана.
18. Мало цікавиться тим, що мене хвилює і чого я хочу.
19. Допускає, щоб я могла йти куди хочу щовечора.

20. Має певні правила, але іноді дотримується їх, іноді ні.
21. Завжди з розумінням вислуховує мої погляди і думки.
22. Стежить за тим, щоб я завжди робила те, що мені сказано.
23. Іноді викликає у мене відчуття, що я йому противна.
24. Практично дозволяє мені робити все, що мені подобається.
25. Змінює свої рішення так, як йому зручно.
26. Часто хвалить мене за що-небудь.
27. Завжди точно хоче знати, що я роблю і де перебуваю.
28. Хотів би, щоб я стала іншою, змінилася.
29. Дозволяє мені самій вибирати собі справу до душі.
30. Іноді дуже легко мене прощає, а іноді – ні.
31. Намагається відкрито показати, що любить мене.
32. Завжди стежить за тим, що я роблю на вулиці або в школі.
33. Якщо я зроблю що-небудь не так, постійно і всюди говорить про це.
34. Надає мені багато свободи. Рідко говорить «повинна» або «не можна».
35. Непередбачений у своїх вчинках, якщо я зроблю що-небудь погане або добре.
36. Вважає, що я повинна мати власну думку з кожного питання.
37. Завжди ретельно стежить за тим, яких друзів я маю.
38. Не буде зі мною говорити, поки я сама не почну, якщо до цього я його чимось зачеплю або ображу.
39. Завжди легко мене прощає.
40. Хвалить і карає дуже непослідовно: іноді занадто багато, а іноді занадто мало.
41. Завжди знаходить час для мене, коли це мені необхідно.
42. Постійно вказує мені, як себе вести.
43. Цілком можливо, що, по суті, мене ненавидить.
44. Проведення канікул я планую за власним бажанням.
45. Іноді може образити, а іноді буває добрим і вдячним.
46. Завжди відверто відповідає на будь-яке питання, про що б я не запитала.
47. Часто перевіряє, чи все я прибрала, як він велів.

48. Нехтує мною, як мені здається.

49. Не втручається в те, прибираю я чи ні мою кімнату (або куточок) - це моя фортеця.

50. Дуже не конкретний у своїх бажаннях і вказівках.

Методика діагностики самооцінки за Ч.Д. Спілбергом та Ю.Л. Ханіним

Інструкція: прочитайте уважно кожне з наведених тверджень і оберідь відповідну відповідь залежно від того, як Ви себе відчуваєте в даний момент. Над питаннями довго не замислюйтеся, оскільки правильних або неправильних відповідей немає.

Текст опитувальника:

1. Я спокійна.
2. Мені ніщо не загрожує.
3. Я перебуваю в напрузі.
4. Я відчуваю жаль.
5. Я відчуваюся вільно.
6. Я засмучена.
7. Мене хвилюють можливі невдачі.
8. Я відчуваю себе відпочившою.
9. Я стурбована.
10. Я відчуваю почуття внутрішнього задоволення.
11. Я впевнена у собі.
12. Я нервую.
13. Я не знаходжу собі місця.
14. Я збуджена.
15. Я не відчуваю скутості, напруги.
16. Я задоволена.
17. Я стурбована.
18. Я занадто збуджена і мені не по собі.
19. Мені радісно.

20. Мені приємно.
21. Я відчуваю задоволення.
22. Я дуже швидко втомлююся.
23. Я легко можу заплакати.
24. Я хотіла би бути такою ж щасливою, як інші люди.
25. Нерідко я програю через те, що недостатньо швидко приймаю рішення.
26. Звичайно я відчуваю себе бадьорою.
27. Я спокійна, холоднокровна і зібрана.
28. Очікувані труднощі зазвичай дуже турбують мене.
29. Я занадто переживаю через дрібниці.
30. Я цілком щаслива.
31. Я приймаю все близько до серця.
32. Мені не вистачає впевненості в собі.
33. Зазвичай я відчуваю себе в безпеці.
34. Я намагаюся уникати критичних ситуацій.
35. У мене буває хандра.
36. Я задоволена.
37. Всякі дрібниці відволікають і хвилюють мене.
38. Я так сильно переживаю свої розчарування, що потім довго не можу забути про них.
39. Я урівноважена людина.
40. Мене охоплює сильне занепокоєння, коли я думаю про свої справи і турботи.

Результати опрацьовувались за наступними формулами:

$$\text{Реактивна тривожність: } PT = E_1 - E_2 + 35,$$

де E_1 – сума цифр по пунктах шкали 3, 4, 6, 7, 9, 12, 13, 14, 17, 18;

E_2 – сума по пунктам 1, 2, 5, 8, 10, 11, 15, 16, 19, 20.

$$\text{Особистісна тривожність: } OT = E_1 - E_2 + 35,$$

де E_1 – сума цифр по пунктах шкали 22, 23, 24, 25, 28, 29, 31, 32, 34, 35, 37, 38, 40;

E_2 – сума цифр по пунктам 21, 26, 27, 30, 33, 36, 39.

ДОДАТОК Б

Бланк дозволу батьків на проведення дослідження

ЗГОДА

на проведення тестування (опитування, дослідження, інтерв'ю)

Я, _____

(ПІБ одного з батьків досліджуваної)

проживаю, за адресою _____,

контактний номер телефону (акаунт месенжера) _____

даю свою згоду на проведення тестування (опитування, дослідження, інтерв'ю)

моєї ____-ти річної дитини, _____.

(ПІБ дитини)

Також даю згоду на публікацію результатів тестування, без розкриття особистих даних.

Мати/батько

(підкреслити)

____.____.2023 рік

_____

(підпис)

_____

(ім'я, прізвище)